

Geografska analiza atrakcijske osnove turizma Izraela i Hašenitske Kraljevine Jordan

Garić, Melita

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:137:595293>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-23**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
Fakultet za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije

MELITA GARIĆ

**GEOGRAFSKA ANALIZA ATRAKCIJSKE OSNOVE IZRAELA I HAŠEMITSKE
KRALJEVINE JORDAN**

Završni rad

Pula, 2019.

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
Fakultet za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije

MELITA GARIĆ

**GEOGRAFSKA ANALIZA ATRAKCIJSKE OSNOVE IZRAELA I HAŠEMITSKE
KRALJEVINE JORDAN**

Završni rad

JMBAG: 0303070630, izvanredni student

Studijski smjer: Interdisciplinarni studij Kultura i turizam

Predmet: Turistička geografija svijeta

Mentor: Doc. dr. sc. Nikola Vojnović

Pula, rujan, 2019.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Melita Garić, kandidat za prvostupnika Kulture i turizma, ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

U Puli, _____, _____ godine

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Melita Garić, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom „Geografska analiza atrakcijske osnove Izraela i Hašemitske kraljevine Jordan“ koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, _____

Potpis

SADRŽAJ:

UVOD	4
1. GEOGRAFSKI POLOŽAJ	5
1.1. Prometno-geografski položaj Izraela	5
1.2. Prometno-geografski položaj Jordana.....	7
1.3. Turističko-geografski položaj Izraela i Jordana.....	8
2. PRIRODNA ATRAKCIJSKA OSNOVA.....	9
2.1. Klima.....	10
2.1.1. Klima Izraela	10
2.1.2. Klima Jordana.....	14
2.2. Reljef.....	18
2.2.1. Reljef Izraela.....	18
2.2.2. Reljef Jordana	19
2.3. Vode.....	20
2.3.1. Vode na kopnu.....	20
2.3.1.1. Rijeke Izraela.....	20
2.3.1.2. Rijeke Jordana.....	22
2.3.1.2. Jezera Izraela.....	23
2.3.2. Mora Izraela i Jordana	25
2.4. Biogeografska obilježja.....	28
2.4.1. Flora i fauna Izraela	28
2.4.2. Flora i fauna Jordana	29
2.5. Zaštićena prirodna baština	30
2.5.1. Zaštićena prirodna baština Izraela	30
2.5.1.1. Nacionalni park Caesarea.....	31
2.5.1.2. Nacionalni park Ein Gedi.....	31
2.5.1.3. Nacionalni park Masada.....	32
2.5.1.4. Nacionalni park Karmel	33
2.5.1.5. Nacionalni park Gan HaShlosa	33
2.5.1.6. Nacionalni park Beit Shean.....	33
2.5.2. Zaštićena prirodna baština Jordana.....	34
2.5.2.1. Rezervat Shawmari	34
2.5.2.2. Prirodni rezervat Dana	34
2.5.2.3. Rezervat biosfere Mujib.....	34

2.5.2.4. Šumski rezervat Ajlouna	35
2.5.2.5. Al Azraq rezervat - močvarna oaza.....	35
2.5.2.6. Dibeen – šumski rezervat	36
3. ANTROPOGENA ATRAKCIJSKA OSNOVA	37
3.1. Kulturno povijesna baština Izraela.....	38
3.1.1. Nazaret.....	38
3.1.2. Tiberija.....	39
3.1.3. Cezareja	40
3.1.4. Jeruzalem	42
3.1.5. Betlehem.....	44
3.1.6. Masada.....	45
3.2. Kulturno povijesna baština Jordana	47
3.2.1. Amman	47
3.2.2. Kraljevski karavanski put	48
3.2.3. Jerash (Gerasa).....	49
3.2.4. Madaba	49
3.2.5. Petra	50
3.2.6. Bethabara (biblijska Betanija)	51
3.2.7. Gora Nebo.....	51
3.3. Kulturne, zabavne i sportske manifestacije.....	52
3.3.1. Kulturne, zabavne i sportske manifestacije Izraela	52
3.3.2. Kulturne, zabavne i sportske manifestacije Jordana.....	54
3.4. Najvažniji muzeji Izraela i Jordana.....	55
3.4.1. Muzeji Izraela	56
3.4.2. Muzeji Jordana	57
4. OBLICI TURIZMA	59
4.1. Vjerski i kulturni turizam.....	59
4.2. Ostali oblici turizma.....	60
4.2.1. Kupališni i ronilački turizam	60
4.2.2. Zdravstveni i lječilišni turizam	61
5. TURISTIČKA STATISTIKA	62
5.1. Turistička statistika Izraela	62
5.2. Turistička statistika Jordana.....	68
ZAKLJUČAK	71

LITERATURA:.....	73
POPIS PRILOGA.....	75
SAŽETAK.....	78
SUMMARY	79

UVOD

Završni rad bavi se geografskom analizom atrakcijske osnove Izraela i Jordana, dvije države koje su po društveno - kulturnom krugu i u gospodarskom pogledu toliko različite i između kojih vlada višestoljetno nepovjerenje, da je na prvi pogled nejasno zašto se upravo ove dvije države analiziraju s aspekta turističkih atrakcijskih faktora.

Međutim, unatoč svim različitostima ove dvije države društveno, povijesno i geografski predstavljaju gotovo jedinstvenu asocijaciju među narodima i kulturama u svijetu budući da su se na prostorima tih država ukrštavale najstarije svjetske civilizacije, razvile tri velike svjetske religije te ukrštavali putovi židovskih, kršćanskih i muslimanskih hodočasnika koji su ostavili neizbrisive tragove utječući da se gotovo jedinstveni turistički proizvod ovih država razlikuje od onih u drugim državama budući da se najveći dio njihovog turizma temelji na dva prepoznatljiva turistička segmenta: vjerski i kulturni turizam.

Uz to, obje države su u klimatskom pogledu smještene unutar suptropskoga i tropskoga pojasa s manjim područjima sa sredozemnom i planinskom klimom te s velikim brojem sunčanih sati i vrlo suhim zrakom, s vrlo sličnim hidrogeografskim faktorima i reljefom te oskudnim biljnim pokrovom i s malo životinjskih vrsta, što im daje podjednake mogućnosti valorizacije ovih prirodnih faktora. Uspostava povjerenja i suradnje u oblasti turizma između Jordana i Izraela pozitivno bi se odrazilo na turizam u obje države. Stoga su svi ovi, u bitnom slični prirodni i društveni faktori, prepoznati od strane turoperatora, pa kreirani turistički paket-aranžmani u pravilu obuhvaćaju obje države kao jedinstveni turistički proizvod.

Cilj rada je analizirati i prikazati geografska obilježja Izraela i Jordana te istaknuti atrakcijske osnove koje su temelj razvoja turizma u tim državama. Metodologija rada je pregled i analiza stručne i znanstvene literature.

U prvom će poglavlju biti riječi o geografskom položaju Izraela i Jordana, u drugom o prirodnoj atrakcijskoj osnovi obje države koja obuhvaća klimu, reljef, vode, biogeografska obilježja i zaštićenu prirodu. Treće poglavlje obuhvaća antropogenu atrakcijsku osnovu s potpoglavljima o kulturno povijesnoj baštini, kulturnim, zabavnim i sportskim manifestacijama te najvažnijim muzejima Izraela i Jordana, dok četvrto poglavlje obuhvaća oblike turizma koje je povezano s petim poglavljem u kojem se prikazuje turistička statistika Izraela i Jordana. Na kraju slijede zaključak, literatura i popis priloga.

1. GEOGRAFSKI POLOŽAJ

U ovom poglavlju prikazan je geografski položaj Izraela i Jordana, koji, iako nije dio atrakcijske osnove, jer je geografski položaj određen i društvenim, kulturnim te ekonomskim sastavnicama,¹ jeste važan čimbenik „*kod utvrđivanja pogodnosti nekog prostora za turističku eksploataciju*“² te u osmišljavanju strategije razvoja turizma ovih država jer pokazuje njihovu prostornu udaljenost od glavnih emitivnih turističkih tržišta.

1.1. Prometno-geografski položaj Izraela

Izrael je teritorijalno mala zemlja koja se bez okupiranih područja prostire na površini od 22.770 km². Dužina Izraela od sjevera do juga je oko 470 km, dok najveća širina od istoka do zapada iznosi oko 135 km. Na najužem dijelu širina Izraela iznosi samo 15 km. Izrael ima kopnenu granicu dužine 1.017 km i obalu dužine 273 km. Izrael je u suštini duga obalna zemlja koja se prostire na jugoistočnoj obali Sredozemnog mora te leži na spoju tri kontinenta: Europe, Azije i Afrike.

Na sjeveru Izrael graniči s Libanom i Sirijom, na istoku s Jordanom, a na jugu s Egiptom. Na tom području živi 9.009.000 stanovnika³. Država je podijeljena na šest regija: Sjeverna regija sa sjedištem u Nazaretu, regija Haifa sa sjedištem u Haifi, regija Tel Aviv sa sjedištem u Tel Avivu, Središnja regija sa sjedištem u Ramli, regija Jeruzalem sa sjedištem u Jeruzalemu i Južna regija sa sjedištem u gradu Beer Ševa. Glavni i najveći grad države je Jeruzalem u kojem živi ukupno 700.000 stanovnika. Rijeka Jordan je najznačajnija rijeka koja tvori prirodnu granicu između Izraela i Jordana.

Specifičnost prometno-geografskog položaja Izraela je naglašeno velika udaljenost od glavnih emitivnih područja, prvenstveno zemalja Zapadne Europe, Rusije i Angloamerike i gotovo zanemariva uloga arapske emitivne regije budući da su Egipat i Jordan jedine arapske zemlje s kojima Izrael ima pune diplomatske veze, a koje i same imaju nisku naviku odmora, rekreacije i potrošnje, pa nisu emitivno značajne, dok ostale muslimanske zemlje (Tunis,

¹ N. Vojnović, *Prirodna osnova i turizam*, Pula, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2017., str.9.

² M. Bilen, K. Bučar, *Osnove turističke geografije*, II izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Mikrorad d.o.o. i Ekonomski fakultet Zagreb, 2001., str. 47.

³ <https://www.jewishvirtuallibrary.org/latest-population-statistics-for-israel> (02.06.2019.)

Alžir, Maroko, Katar, Malezija, Indonezija, Ujedinjeni Arapski Emirati, Oman, Kuvajt i Saudijska Arabija), među kojima i neke od najbogatijih na svijetu, koje nemaju diplomatske veze s Izraelom, u gotovo zanemarivom broju participiraju u ukupnom broju međunarodnih turističkih dolazaka.

Slika 1. Geografski položaj Izraela i regije u Izraelu

Izvor : <https://www.lonelyplanet.com/maps/middle-east/israel/> (02.09.2019.)

Problem udaljenosti od glavnih emitivnih područja ublažen je činjenicom da preko Izraela prolaze važni zračni koridori koji povezuju visokorazvijene zemlje Sjeverne Amerike, Europe i Dalekog Istoka zbog čega je Izrael izvrsno povezan zrakoplovnim linijama s glavnim emitivnim tržištima Sjeverne Amerike i Europe, a u posljednje vrijeme i s ogromnim emitivnim tržištima Kine, Japana i Australije. Primjerice, prema podacima Ministarstva turizma Izraela, u razdoblju od siječnja do studenog 2017., u Izrael je ušlo oko 3,3 milijuna turista, od čega 2,9 milijuna zračnim putem, dok je tek 373 000 turista u Izrael ušlo kopnenim putem. Iste godine je otvoreno 18 novih avionskih ruta od kojih je avionska ruta iz Šangaja dovela do povećanja kineskog turizma od 46% u odnosu na 2016., a čak 139% u odnosu na 2015. godinu.⁴ Prema podacima Državnog zavoda za statistiku Izraela, u prvoj polovici 2018., oko 1,8 milijuna turista došlo je u Izrael zračnim putem, dok je oko 243.000 turista stiglo preko kopnenih prijelaza.⁵

⁴ <https://info.goisrael.com/en/visitors-tourists-arrivals-2018> (02.06.2019.)

⁵ <https://www.timesofisrael.com/record-2-1-million-tourists-visit-israel-in-first-half-of-2018-ministry/> (02.06.2019.)

1.2. Prometno-geografski položaj Jordana

Jordan (Al-Urdun; Hašemitsko Kraljevstvo Jordan, Al-Mamlakah al-Urdunniyah al-Hashimiyah), je smješten u jugozapadnoj Aziji između Sirije na sjeveru, Iraka na istoku i Saudijske Arabije na istoku i jugu te Izraela i Palestine na zapadu. Obuhvaća površinu od 88 778 km² ⁶. Na jugu dopire do Crvenoga mora na kojem, u zaljevu Aqaba, ima 26 km dugu obalu. „Iako nema izlaz na Sredozemno more, po prirodnim, društvenim i povijesnim vezama jače je povezan s Azijskim Sredozemljem, nego sa zemljama Arapsko-perzijskoga zaljeva zbog čega se u regionalnom pogledu u pravilu uvrštava u sredozemni dio Azije.“⁷ Prema recentnim podacima Jordan ima 7.894,209 stanovnika.

Slika 2. Geografski položaj Jordana

Izvor: <https://hr.maps-jordan.com/> (10.06.2019.)

Prometno-geografski položaj Jordana određen je znatnom udaljenošću od glavnih svjetskih prometnih koridora. Posebno je naglašena velika udaljenost od glavnih emitivnih područja, ponajprije od Europe i Angloamerike te zemalja Dalekog Istoka. Međutim zbog dobre kopnene povezanosti glavnu ulogu u turizmu Jordana imaju arapske emitivne regije na koje je Jordan tradicionalno usmjeren, pa se najveća posjećenost bilježi iz zemalja koje su u blizini

⁶ M. Bilen, K. Bučar, op.cit., str. 220.

⁷ Z. Curić, N. Glamuzina i V.T. Opačić, *Geografija Turizma, Regionalni pregled*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2013., str. 114.

Jordana, prvenstveno Saudijske Arabije, a onda i U.A.E, Qatara i Kuwaita. S druge strane problem udaljenosti se, kao i u slučaju Izraela, nastoji ublažiti zračnim vezama s Europom i Istočnom Azijom, tako da zračni promet u zadnjem desetljeću ima sve veću ulogu u turizmu Jordana koji se ubuduće može jače osloniti na turističke dolaske iz emitivnih regija u tim dijelovima svijeta.

Kako najveći broj turista Jordan, jednako kao i Izrael, posjećuje zbog njegove povijesti i raznolike kulture koja je posljedica činjenice da na relativno malom prostoru Jordana stabilno i u tolerantnoj atmosferi živi veliki broj vjerskih sekti i etničkih skupina, to se valoriziraju kulturno - povijesni spomenici i prirodne ljepote kao najvažnije turističke atrakcije Jordana koje su u pravilu smještene u zapadnom dijelu uz granicu s Izraelom, što je i razumljivo jer ostali dio države ima pretežno pustinjska obilježja.

1.3. Turističko-geografski položaj Izraela i Jordana

Područja Izraela i Jordana sa susjednim državama, poglavito Libanom i Sirijom, “*prostori su prijelaza između tri kontinenta (Afrika, Europa i Azija) i upravo ta činjenica tim prostorima daje svjetsko značenje*”,⁸ tako da možemo zaključiti da Izrael i Jordan imaju relativno povoljan turističko-geografski položaj jer su dobro povezani s glavnim emitivnim tržištima. Izrael zrakoplovnim linijama s glavnim emitivnim tržištima Sjeverne Amerike, Europe, Australije te zemljama Dalekog Istoka, a Jordan kopnenim vezama, prije svega, sa zemljama Arapsko-perzijskoga zaljeva na koje otpada oko 25% međunarodnih turističkih dolazaka⁹ te zrakoplovnim vezama sa zemljama europskog emitivnog turističkog tržišta čija je emitivna važnost sve izraženija, osobito onih zemalja visokoga životnog standarda koje su povijesno povezane s prostorom Jordana koji je u prošlosti bio u njihovoj interesnoj sferi, što su prije svega Velika Britanija i Francuska, a potom i Njemačka. Turističko-geografski položaj Izraela i Jordana znatno je unaprijeđen izgradnjom objekata prometne infrastrukture te otvaranjem novih avionskih ruta čime su se ove države u prometnome smislu približile glavnim svjetskim emitivnim tržištima.

⁸ M. Bilen, K. Bučar, op.cit., str. 219.

⁹ Z. Curić, N. Glamuzina, V.T. Opačić, op.cit., str. 116.

2. PRIRODNA ATRAKCIJSKA OSNOVA

Elementi prirodne osnove kao što su reljef, klima, vode, tlo, vegetacija i životinjski svijet koji predstavljaju snažan turistički potencijal Izraela i Jordana, daleko su od svog optimalnog iskorištavanja kao turističkih resursa tako da većina elemenata prirodne osnove nemaju veće značenje za međunarodni turizam i za sada uglavnom imaju funkciju dopunjavanja turističke ponude. Primjerice klima kao najvažniji atraktivni prirodni faktor koji određuje mogućnost valorizacije ostalih prirodnih faktora te mora na koja Izrael (Sredozemno i Crveno More, pa i Mrtvo more ili Slano jezero) i Jordan imaju pristup (Crveno more), kao vrlo vrijedne prirodne atraktivnosti bi, kao i u mnogim drugim državama istih ili sličnih atraktivnosti, trebali biti dominantni motivi putovanja i boravka u Izraelu i Jordanu što bi moglo utjecati na diferenciranje sada dominantnih oblika turizma.

Neki od razloga za nedostatak djelotvorne valorizacije prirodnih faktora leži u razlozima koji su izvan kontrole turističke industrije ukupno gledano, a posebice lokalne turističke industrije (npr., sigurnosna situacija na Bliskom istoku koja obeshrabruje turističke dolaske, a u pogledu Izraela i nedostatak diplomatskih odnosa s većinom muslimanskih država).

Međutim, zamjetni atraktivni prirodni faktori Izraela i Jordana te naponi koji su u posljednjih desetak godina uloženi u valorizaciju prirodnih faktora utjecali su da turisti iz svih dijelova svijeta pokazuju sve veće zanimanje za brojne i jedinstvene prirodne atrakcije Izraela i Jordana koji ih privlače zbog pejzažnog doživljaja, planinarenja, lova, a posebice zbog zdravstvenog turizma.

Sredozemno i Crveno more s priobaljem također postaju sve važniji prirodni turistički resursi u strateškoj politici razvoja turizma ove dvije države. Stoga se valorizacija atraktivnih prirodnih faktora temelji i na hidrogeografskim i geomorfološkim elementima, u prvom redu Sredozemnom i Mrtvom moru, a onda i Crvenom moru te rijekama Jordan i Mujib s kanjonima kao i pustinjskoj dolini Wadi Rum u Jordanu.

2.1. Klima

Klima je „jedan od najvažnijih čimbenika turističke privlačnosti nekog mjesta, regije ili veće prostorne jedinice“ jer „klimatski uvjeti određene turističke destinacije moraju ljudima odgovarati kako bi u ugodni proveli svoj odmor.“¹⁰

2.1.1. Klima Izraela

Klima Izraela određena je položajem Izraela između suprotropske aridnosti karakteristične za Egipat i suprotropske vlažnosti istočnog Mediterana. Sjeverna i obalna područja Izraela imaju mediteransku klimu koju karakterizira vruća i suha ljeta te hladne kišne zime, dok južna i istočna područja karakterizira suha klima zbog veće udaljenosti od mora kao i nadmorske visine. Ljeta su duga, traju od travnja do listopada, a vrućina i vlažnost obično su izraženi oko srpnja i kolovoza. Jesen i zima traju od studenog do ožujka. Siječanj je najhladniji mjesec, s temperaturama od 5 °C do 10 °C, dok je kolovoz najtopliji mjesec s 18 °C do 38 °C.

Insolacija, odnosno trajanje sisanja Sunca tijekom dana, koja ima veliku važnost za turizam, najveća je tijekom srpnja i kolovoza te suma sisanja Sunca iznosi 12 sati dnevno. Siječanj i veljača su mjeseci kada je suma sisanja Sunca najmanja te iznosi 6 sati dnevno.

Oko 70% prosječne količine padalina u obliku kiša u Izraelu pada između studenog i ožujka. Razdoblja od lipnja do kolovoza često su bez kiše. Padaline su neravnomjerno raspoređene, naglo se smanjujući od sjevera prema jugu. Na krajnjem jugu godišnja količina padalina je manja od 100 mm, dok je na sjeveru prosječna godišnja količina padalina oko 1.100 mm. Kiša varira od sezone do sezone i iz godine u godinu, osobito u pustinji Negev gdje je količina padalina zanemariva. Prosječno je oko 40 kišnih dana godišnje. Padaline su često praćene snažnim olujama koje svojim djelovanjem uzrokuju eroziju tla i poplave.

Tijekom siječnja i veljače padaline mogu poprimiti oblik snijega na višim uzvisinama središnjih planina Izraela, osobito na Golanskoj visini i oko Jeruzalema. Vrh planine Hermon (2.224 m nadmorske visine) općenito ostaje prekriven snijegom od prosinca do ožujka.

¹⁰ ibidem, str. 23

Prema Koeppen-Geigerovoj klasifikaciji Izrael je podijeljen u četiri različite klimatske zone. Klima obalnih područja može se klasificirati kao Csa klima, blaga mediteranska klima sa suhim ljetom i najtoplijim mjesecom iznad 22 °C, a najhladnijim mjesecom između 18 °C i -3 °C (Jeruzalem, Tel Aviv-Jaffa, Haifa). Klima u unutrašnjosti se može klasificirati kao BSh klima, koja je vruća i suha s godišnjim prosjekom iznad 18 °C (Beer Sheva, Ramot). Regije u južnom Izraelu imaju klimu Bwh, a to je vruća pustinjska klima s godišnjom prosječnom temperaturom iznad 18 °C (Eilat, Ein Gedi, Ein Bokek). Hladnu polusušnu stepsku klimu klasificiranu kao BSk klimu karakterizira malo padalina, u prosjeku 330 mm, s prosječnom godišnjom temperaturom oko 17,1 °C. (Har Amasa, Shani Livne, Lev Yatir, Mitspe Ramon)¹¹

U tablicama 1. do 11., prikazani su pojedini klimatski elementi za navedena karakteristična klimatska područja Izraela prikazom tih elemenata tijekom godine u gradovima Tel Avivu, kao najvažnije destinacije izraelskog primorja (Sredozemno more) koje je obuhvaćeno mediteranskom klimom, Jeruzalemu kao glavnog grada i središta vjerskog i kulturnog turizma u kojem prevladava suha i kontinentalna klima te gradu Eilatu (Crveno more) čiju klimu karakteriziraju visoke temperature i velika insolacija tijekom cijele godine te mala količina padalina.

Tablica 1. Tel Aviv – prosječne temperature u °C po mjesecima

mjesec	siječanj	veljača	ožujak	travanj	svibanj	lipanj	srpanj	kolovoz	rujan	listopad	studeni	prosinac
min. (°C)	10	10	12	14	17	20	23	23	22	19	15	12
maks. (°C)	18	18	20	23	25	27	29	30	29	27	24	20

Izvor : <https://www.climatestravel.com/climate/israel> (03.09.2019)

Tablica 2. Tel Aviv – prosječne količine padalina/kiše u mm po mjesecima

mjesec	siječanj	veljača	ožujak	travanj	svibanj	lipanj	srpanj	kolovoz	rujan	listopad	studeni	prosinac	godina
mm	145	110	60	15	4	0	0	0	1	35	80	125	585
dana	13	11	8	2	1	0	0	0	0	4	7	10	56

Izvor : <https://www.climatestravel.com/climate/israel> (03.09.2019)

¹¹ <https://en.climate-data.org/asia/israel-49/> (02.06.2019.)

Tablica 3. Tel Aviv – prosječna osunčanost u satima po mjesecima

mjesec	siječanj	veljača	ožujak	travanj	svibanj	lipanj	srpanj	kolovoz	rujan	listopad	studen	prosinac
sati	6	7	8	9	11	12	12	12	10	9	8	6

Izvor : <https://www.climatestotravel.com/climate/israel> (03.09.2019)

Tablica 4. Tel Aviv – temperature mora u °C po mjesecima

mjesec	siječanj	veljača	ožujak	travanj	svibanj	lipanj	srpanj	kolovoz	rujan	listopad	studen	prosinac
(°C)	18	17	17	18	21	24	26	28	27	26	23	20

Izvor : <https://www.climatestotravel.com/climate/israel> (03.09.2019)

Tablica 5. Jeruzalem – prosječne temperature u °C po mjesecima

mjesec	siječanj	veljača	ožujak	travanj	svibanj	lipanj	srpanj	kolovoz	rujan	listopad	studen	prosinac
min. (°C)	6	6	8	13	16	18	19	20	19	17	12	8
maks. (°C)	12	13	15	22	25	28	29	29	28	25	19	14

Izvor : <https://www.climatestotravel.com/climate/israel> (03.09.2019)

Tablica 6. Jeruzalem – prosječne količine padalina/kiše u mm po mjesecima

mjesec	siječanj	veljača	ožujak	travanj	svibanj	lipanj	srpanj	kolovoz	rujan	listopad	studen	prosinac	godina
mm	135	120	95	25	3	0	0	0	0	15	60	105	555
dana	12	12	9	4	1	0	0	0	0	3	7	11	59

Izvor : <https://www.climatestotravel.com/climate/israel> (03.09.2019)

Tablica 7. Jeruzalem – prosječna osunčanost u satima po mjesecima

mjesec	siječanj	veljača	ožujak	travanj	svibanj	lipanj	srpanj	kolovoz	rujan	listopad	studen	prosinac
sati	6	7	7	9	11	13	12	12	10	9	8	6

Izvor : <https://www.climatestotravel.com/climate/israel> (03.09.2019)

Tablica 8. Eilat – prosječne temperature u °C po mjesecima

mjesec	siječanj	veljača	ožujak	travanj	svibanj	lipanj	srpanj	kolovoz	rujan	listopad	studeni	prosinac
min. (°C)	10	12	15	18	22	25	27	27	25	22	16	12
maks. (°C)	21	23	26	31	36	39	40	40	37	33	28	23

Izvor : <https://www.climatestotravel.com/climate/israel> (03.09.2019)

Tablica 9. Eilat – Prosječne količine padalina/kiše u mm po mjesecima

mjesec	siječanj	veljača	ožujak	travanj	svibanj	lipanj	srpanj	kolovoz	rujan	listopad	studeni	prosinac	godina
mm	4	3	3	2	1	0	0	0	0	4	2	5	22
dana	2	2	1	1	1	0	0	0	0	1	1	2	9

Izvor : <https://www.climatestotravel.com/climate/israel> (03.09.2019)

Tablica 10. Eilat – prosječna osunčanost u satima po mjesecima

mjesec	siječanj	veljača	ožujak	travanj	svibanj	lipanj	srpanj	kolovoz	rujan	listopad	studeni	prosinac
sati	7	8	8	9	10	11	11	11	10	9	8	7

Izvor : <https://www.climatestotravel.com/climate/israel> (03.09.2019)

Tablica 11. Eilat – temperature mora u °C po mjesecima

mjesec	siječanj	veljača	ožujak	travanj	svibanj	lipanj	srpanj	kolovoz	rujan	listopad	studeni	prosinac
(°C)	22	21	21	23	25	26	28	28	28	27	25	23

Izvor : <https://www.climatestotravel.com/climate/israel> (03.09.2019)

Iz prikazanih podataka vidljivo je da se u Tel Avivu prosječna temperatura kreće između 14 °C u siječnju do oko 26 °C u srpnju i kolovozu, da su padaline u obliku kiša najizraženije u zimskim mjesecima i iznose oko 580 mm godišnje, s time da su obilne od prosinca do veljače. Osunčanost je tijekom godine ujednačena, dok je osjetno veći broj sunčanih dana u razdoblju od svibnja do rujna mjeseca, a obzirom da se Tel Aviv nalazi na mediteranskoj obali, more je pogodno za kupanje od lipnja do studenog mjeseca.

Nadalje, iz prikazanih tablica vidljivo je da se u Jeruzalemu prosječna temperatura kreće od 9 °C u siječnju do 24,5 °C u kolovozu, da je osunčanost često izražena i u zimskim mjesecima, dok je izrazita od svibnja do rujna mjeseca.

U Eilat u je prosječna maksimalna temperatura u srpnju i kolovozu 40 °C, ali ponekad može prelaziti i 45 °C, dok je u travnju i listopadu maksimalna temperatura oko 31/33 °C, a osunčanost je izražena tijekom cijele godine. Padaline su gotovo zanemarive jer ne dosegnu ni 50 mm godišnje. Temperature mora su tijekom cijele godine ugodne za kupanje.

2.1.2. Klima Jordana

Jordan ima vruću i suhu klimu obilježenu dugim, vrućim i suhim ljetima te kratkim i hladnim zimama. Na klimu Jordana utječe njegov položaj između subtropske aridnosti arapskih pustinjskih područja i subtropske vlage istočnog dijela Mediterana. Siječanj je najhladniji mjesec s temperaturama od 5 °C do 10 °C, dok je kolovoz najtopliji mjesec s temperaturama od 20 °C do 35 °C. Međutim, dnevne temperature mogu biti vrlo visoke, osobito ljeti te mogu dostizati i vrijednosti od 40 °C ili više, pogotovo kada puše Shirocco, vrući, suhi južni vjetar koji ponekad, zbog svoje jačine, uzrokuje pješčane oluje. Snijeg i mraz se ponekad javljaju u najvišim dijelovima gorja.

Prema Köppen-Geigerovoj klasifikaciji klime, po kojoj se klima klasificira prema dva prevladavajuća klimatska elementa – temperaturi zraka i padalinama, u Jordanu prevladava BSh klima, prema kojoj su obilježja ove klime, suha klima (B), suha ljeta (S) s godišnjom prosječnom temperaturom iznad 18 °C (h), dok istočna i južna područja Jordana imaju BWh klimu, dakle vruću, suhu pustinjsku klimu s prosječnim godišnjim temperaturama iznad 18 °C.¹²

Rijetke kiše padaju uglavnom zimi, pa tako oko 70 % kiše pada između studenog i ožujka mjeseca u obliku jakih i kratkotrajnih pljuskova. Padaline su često praćene jakim olujama te uzrokuju eroziju tla i lokalne poplave. Turističkom razvoju Jordana pogoduje i velik broj sunčanih sati, osobito u srpnju mjesecu koji je u prosjeku najsunčaniji, a visoke temperature zraka uglavnom nisu ograničavajući element za razvoj turizma jer je zbog vrlo suhoga zraka slabo izražena sparina.

U tablicama 12. do 19., prikazani su pojedini klimatski elementi za navedena karakteristična klimatska područja Jordana prikazom tih elemenata tijekom godine u gradovima Ammanu,

¹² <https://en.climate-data.org/asia/jordan-147/> (02.06.2019.)

kao najvažnijoj jordanskoj turističkoj destinaciji, glavnom gradu i središtu kulturnog turizma, Aqabi kao jedinoj destinaciji jordanskog primorja (Crveno more) te Madabi i Karaku, kao turističkim destinacijama koje se nalaze u središnjem djelu Jordana.

Tablica 12. Amman – temperature u °C po mjesecima

mjesec	siječanj	veljača	ožujak	travanj	svibanj	lipanj	srpanj	kolovoz	rujan	listopad	studeni	prosinac
min. (°C)	3.1	3.8	5.6	8.7	12.6	15.3	17.4	17.6	15.6	12.9	8.9	4.8
maks. (°C)	11.6	13	16	21,8	27.2	29.7	31.2	31,5	30.1	26.5	19,9	14
pros. (°C)	7.3	8.4	10.8	15.2	19,9	22.5	24.3	24.5	22.8	19.7	14.4	9.4

Izvor : <https://en.climate-data.org/asia/jordan/amman/amman-6326/> (03.09.2019.)

Tablica 13. Amman – prosječne količine padalina/kiše u mm po mjesecima

mjesec	siječanj	veljača	ožujak	travanj	svibanj	lipanj	srpanj	kolovoz	rujan	listopad	studeni	prosinac
(mm)	80	74	64	17	5	0	0	0	0	7	34	69

Izvor : <https://en.climate-data.org/asia/jordan/amman/amman-6326/> (03.09.2019.)

Iz prikazanih tablica uočavamo da je u Ammanu klima topla i umjerena. Zimi ima više padalina u obliku kiše nego ljeti. Prosječna godišnja temperatura u Ammanu je 16,6 °C, dok količina padalina iznosi 350 mm. Mjesec lipanj je bez padalina, dok je s prosječnih 80 mm, najviše padalina u siječnju. S prosjekom od 24,5 °C, kolovoz je najtopliji mjesec, dok siječanj ima najnižu prosječnu temperaturu u godini s 7,3 °C. Prema Köppenu-Geigeru, klima u Ammanu klasificira se kao Csa.

Tablica 14. Aqaba –temperature u °C po mjesecima

mjesec	siječanj	veljača	ožujak	travanj	svibanj	lipanj	srpanj	kolovoz	rujan	listopad	studeni	prosinac
min. (°C)	15.6	16.8	20.2	23.8	27.8	31	32.1	32.4	29.9	26.6	22.1	17.2
maks. (°C)	10.3	11.1	14.1	17.6	20,6	24	25.4	25.6	24.1	20.7	16.4	11.8
pros. (°C)	21	22,6	26.3	30.1	35.1	38	38.9	39.3	35.7	32,6	27.8	22,6

Izvor : <https://en.climate-data.org/asia/jordan/aqaba/aqaba-5591/> (03.09.2019.)

Tablica 15. Aqaba – prosječne količine padalina/kiše u mm po mjesecima

mjesec	siječanj	veljača	ožujak	travanj	svibanj	lipanj	srpanj	kolovoz	rujan	listopad	studeni	prosinac
(mm)	5	6	5	4	1	0	0	0	0	1	4	6

Izvor : <https://en.climate-data.org/asia/jordan/aqaba/aqaba-5591/> (03.09.2019.)

Iz prikazanih tablica vidljivo je da je Aqaba gotovo bez padalina tijekom cijele godine, da je prosječna temperatura 24,6 °C, s prosjekom od 32,4 °C, da je kolovoz najtopliji mjesec, a da siječanj ima najnižu prosječnu temperaturu u godini. Prema klimatskoj klasifikaciji Köppen-Geiger, klima se u Aqabi klasificira kao BWh.

Tablica 16. Madaba –temperature u °C po mjesecima

mjesec	siječanj	veljača	ožujak	travanj	svibanj	lipanj	srpanj	kolovoz	rujan	listopad	studeni	prosinac
min. (°C)	7.7	9	11.3	15.6	19.3	22	23.3	23.5	22.2	19.5	14.4	9.1
maks. (°C)	3.3	4.1	5.8	9	12.1	14.8	16.4	16.7	15.1	12.5	8.8	4.6
prosj. (°C)	12.2	13.9	16.9	22.2	26.5	29.2	30.2	30,3	29.3	26.5	20.1	13.7

Izvor : <https://en.climate-data.org/asia/jordan/madaba/madaba-51334/> (03.09.2019.)

Tablica 17. Madaba – prosječne količine padalina/kiše u mm po mjesecima

mjesec	siječanj	veljača	ožujak	travanj	svibanj	lipanj	srpanj	kolovoz	rujan	listopad	studeni	prosinac
(mm)	81	75	63	16	5	0	0	0	0	4	36	66

Izvor : <https://en.climate-data.org/asia/jordan/madaba/madaba-51334/> (03.09.2019.)

Klima u Madabi je općenito topla i umjerena. Padaline su uobičajene uglavnom zimi, dok ih ljeti ima relativno malo, s time da ih u lipnju i nema. U siječnju padaline dostižu svoj vrhunac s prosječnih 81 mm. Prosječna godišnja temperatura u Madabi je 16,4 °C. S prosječnom temperaturom od 23,5 °C, kolovoz je najtopliji mjesec u godini, dok je s prosjekom od 7,7 °C siječanj najhladniji mjesec u godini. Prema klimatskoj klasifikaciji Köppen-Geiger, klima u Madabi klasificira se kao Csa.

Tablica 18. Karak –temperature u °C po mjesecima

mjesec	siječanj	veljača	ožujak	travanj	svibanj	lipanj	srpanj	kolovoz	rujan	listopad	studen	prosinac
min. (°C)	7.7	8.9	11.4	15.4	19.3	22.3	24.2	24.5	22.3	19.3	14	9.2
maks. (°C)	3.1	4	5.8	9	12.2	14.9	16.8	17.2	15.1	12.4	8.4	4.4
prosj. (°C)	12.3	13.9	17.1	21,8	26.5	29.8	31.6	31.8	29,6	26.2	19.6	14.1

Izvor : <https://en.climate-data.org/asia/jordan/karak/karak-5592/> (03.09.2019.)

Tablica 19. Karak – prosječne količine padalina/kiše u mm po mjesecima

mjesec	siječanj	veljača	ožujak	travanj	svibanj	lipanj	srpanj	kolovoz	rujan	listopad	studen	prosinac
(mm)	86	75	68	17	4	0	0	0	0	5	32	72

Izvor : <https://en.climate-data.org/asia/jordan/karak/karak-5592/> (03.09.2019.)

U Karaku je klima topla i umjerena. Prosječna godišnja temperatura iznosi 16,5 °C. Najsušniji mjesec je lipanj bez padalina, dok je najveća količina padalina u siječnju s prosjekom od 86 mm. S prosjekom od 24,5 °C, kolovoz je najtopliji mjesec, dok su najniže prosječne temperature u siječnju s oko 7,7 °C. Prema klimatskoj klasifikaciji Köppen-Geiger, klima u Karaku klasificira se kao Csa.

Klimatska obilježja Izraela i Jordana, prvenstveno sušna klima i veliki broj sunčanih sati, mogu se snažnije valorizirati radi razvoja kupališnoga turizma koji se u obje države na području Crvenog mora može prakticirati tijekom cijele godine, odnosno kupališnoga turizma sezonalnih obilježja u Izraelu na Sredozemnom moru tijekom ljetnih mjeseci od travnja do listopada.

2.2. Reljef

Reljefni oblici imaju značajnu ulogu u oblikovanju turističke ponude, ali i „u *izgradnji brojnih receptivnih kapaciteta, komunalne i druge infrastrukture.*“¹³

2.2.1. Reljef Izraela

Unatoč maloj površini, Izrael ima tri geografske regije (okomita dijela). Obalni dio duljine oko 180 km, prostire se uz Sredozemno more od Libanona do Gaze. Taj je obalni pojas bogat raznim mediteranskim kulturama: maslinama, grožđem i bananama.

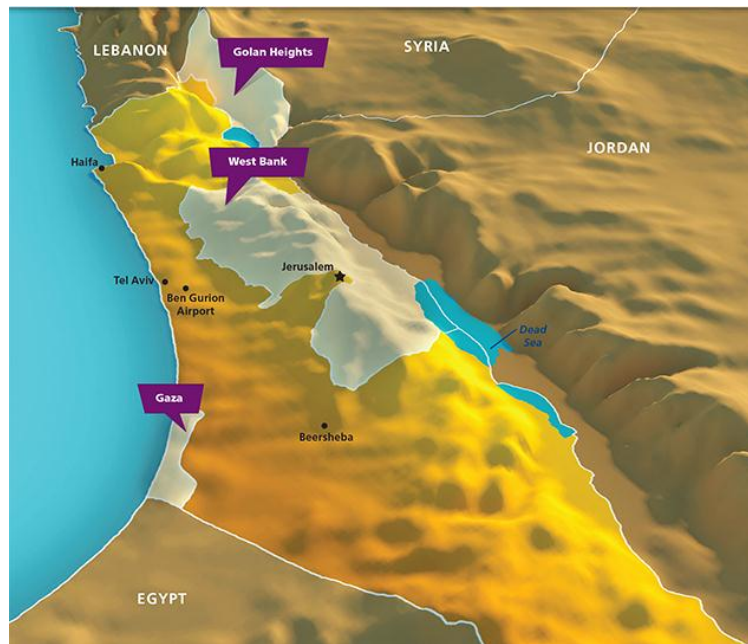
Drugi dio je središnji dio koji je brežuljkast. Radi se o brežuljcima, tj. nižemu planinskom lancu, koji se prostire od sjevera, pa sve do juga. Na sjeveru tog planinskog lanca nalazi se gora Karmel (546 m), s pogledom na Ezdrelonsku dolinu, kao i na galilejsko, samarijsko i judejsko gorje. Visina tih gora je od 500 do 900 m. Najviše gore su Neftali (1000 - 1200 m) u Galileji; Gerizim (881 m) i Ebal (940 m) u Samariji te gora Hebron (1020 m) u Judeji. Obalni prostor ovog dijela zauzima plodna dolina Saron, koja se proteže od gore Karmel do Jaffe.

Treći dio je Jordanska dolina (ili depresija). Radi se o udolini koja se spušta ispod razine mora, što je jedinstven fenomen na Zemlji. Ta dolina se proteže uz rijeku Jordan koji izvire na obroncima jedine planine u Izraelu Hermon (2814 m) i ulijeva se u Mrtvo more. Jordanski procjep počinje s oko 550 m iznad razine Sredozemnog mora, nakon 10-ak kilometara spušta se na razinu od 70 m iznad mora, a nakon još 16 km spušta se 212 m ispod razine mora, i to kod Genezaretskoga jezera. Kod Mrtvog mora taj procjep je više od 400 m ispod razine mora, a budući da je Mrtvo more na pojedinim mjestima duboko i do 400 m, onda je najniža točka tog procjepa više od 800 m ispod razine mora.

Pustinja Negev je jedina pustinja u Izraelu. Nalazi se na jugu zemlje i prostire se na 13 000 km². Dvije glavne izraelske doline su dolina Jordan na istoku (2.500 km²) i dolina Jezreel na sjeveru u Galileji.

¹³ M. Bilan, K. Bučar, op.cit., str. 29.

Slika 3. Reljefna karta Izraela

Izvor: <https://www.aipac.org/learn/resources/maps/relief-map> (03.06.2019.)

2.2.2. Reljef Jordana

Za razliku od Izraela, Jordan je uglavnom ravnjak (prosječna visina od 800 do 1100 m), ispresijecan mnogim riječnim dolinama (Mujib, Moussa, Hassa). Na jugozapadu se izdvajaju gorja visoka do 1854 m (Um Dami), dok je istočni dio ravnjaka pustinja i pustinjska stepa (Badia), koje su dio Sirijske pustinje.

Iz prikazanog je razvidno da su Izrael i Jordan reljefno dinamični i s reljefnim fenomenom na području Jordanske depresije, pa se reljef kao prirodna atraktivnost, koja je za sada turistički nedovoljno valorizirana, može valorizirati za turističke potrebe, primjerice za planinarenje (npr. pustinjska dolina Wadi Rum i kanjon Wadi Mujib), dok slikoviti krajolici, osobito izraženi u gori Nebo i pustinjskoj dolini Wadi Rum koja je 2011., upisana na UNESCO popis mjesta svjetske baštine u Aziji i Oceaniji, predstavljaju značajne pejzažne turističke resurse.

2.3. Vode

Iako Izrael i Jordan imaju u prosjeku svega oko 40 kišnih dana godišnje kao i pustinje koje pokrivaju veći dio njihovog područja (pustinja Negev pokriva južnu polovicu Izraela), obje države imaju značajne hidrogeografske činitelje koji mogu biti valorizirani za razvoj kupališnog turizma geografski ograničenog na području Sredozemnog i Crvenog mora, dok se jezera i rijeke mogu iskoristiti za ribolovni turizam tijekom godine, a u ljetnim mjesecima i za sportsku rekreaciju. Unatoč tome jezera i rijeke kao hidrogeografski faktori slabije su turistički vrednovani, s izuzetkom Galilejskog jezera (Tiberijsko ili Genezaretsko jezero ili pak jezero Kineret) koje je kao najveće slatkovodno jezero na teritoriju Izraela valorizirano za vjerski turizam, te Mrtvog mora, kojeg dijele obje države i koje je valorizirano za lječilišni turizam.

2.3.1. Vode na kopnu

Vode na kopnu dijelimo na tekućice (rijeke i potoke), stajaćice (jezera i bare) te podzemne vode.¹⁴

2.3.1.1. Rijeke Izraela

Izrael ima pet glavnih rijeka od kojih rijeka Jordan dijeli i spaja države Jordan i Izrael, dok su ostale rijeke Kishon, Lakhish, Ayalon i Nahal Alexander.

Rijeka Jordan je najduža i najpoznatija rijeka u Izraelu. Smatra se da je jedna od najsvetijih svjetskih rijeka jer je od velikog značaja u judaizmu i kršćanstvu. Izrael i Jordan su nakon niza sporova, pa i ratova, sklopili mir 1992., shvaćajući značaj rijeke Jordan, pa danas rade na zajedničkim programima obogaćenja vodenih tokova, proširenja Jordanske doline navodnjavanjem pustinje i stvaranjem novih zelenih i plodnih oaza, kao i kontrole iskorištavanja vodene mase rijeke Jordan. Ovdje nalazimo primjer kako je uz organizirana i planska ulaganja gospodarski moguće valorizirati i prostore koji nemaju naročito atraktivnu prirodnu osnovu.

¹⁴ ibidem, str.31

Rijeka Jordan za kršćanski svijet ima posebno značenje jer je, prema kršćanskom nauku, na mjestu gdje Jordan istječe iz Galilejskog jezera, Ivan Krstitelj krstio Isusa, pa mnogi hodočasnici i turisti dolaze na to mjesto te se i sami krste.

Rijeka Kishon duga je oko 70 km. Rijeka ima ishodište na planini Gilboa te utječe u zaljev Haifa u Sredozemnom moru. Ima slijev koji uključuje dolinu Jezreel i Zapadnu Galileju te neke dijelove planine Karmel. Rijeka Kishon je proglašena kao najzagađenija rijeka u Izraelu jer je kontaminirana živom i organskim kemikalijama iz obližnjih kemijskih postrojenja.

Rijeka Lakhish, poznata kao i Wadi Kabiba i Wadi Sukhrir, duga je oko 70 km i ima kvadratni bazen od 1020 km. Lakhish utječe u Sredozemno more. Vode ove rijeke su također vrlo onečišćene.

Rijeka Ayalon duga je oko 50 km te dijeli Izrael i Palestinu. Ima ishodište u Judejskim brdima i utječe u rijeku Yarkon kod Tel Aviva. Ayalon je bila zagađena, ali je od 2004., pokrenut projekt čišćenja rijeke te se taj projekt smatra jednim od najvećih projekata obnove okoliša na svijetu.

Rijeka Nahal Alexander je duga oko 45 km. Ishodište rijeke je zapadna strana planinskog pojasa Samarie koji se nalazi na Zapadnoj obali, a ulijeva se u Sredozemno more. Rijeka Nahal Alexander ima plažu zvanu Beit Yanai gdje rijeka utječe u more. Zbog svoje čiste vode dom je nekoliko vodenih životinja kao što su mekane kornjače, močvarne mačke, nutrije i autohtone ribe poput soma, tilapije i cipla.

Rijeke Izraela kao prirodne atraktivnosti nemaju značajniju turističku vrijednost, dok je jedino rijeka Jordan značajna za vjerski turizam. Budući da veliki dio Izraela i Jordana zauzimaju pustinje, rijeke su visoko cijenjene jer se koriste kao izvori vode za kućansku i industrijsku uporabu te radi podupiranja lokalne flore i faune, međutim zbog velike potražnje vode procjenjuje se da je obujam svih rijeka smanjen, pa je tako primjerice obujam rijeke Jordan smanjen za 2/3 od 1930 do 2010. godine.

Slika 4. Ušće rijeke Jordan

Izvor : Jordan tourism board, <http://www.visitjordan.com/> (12.06.2019.)

2.3.1.2. Rijeke Jordana

Rijeka Mujib u Jordanu je jedina rijeka koja puni Mrtvo more slatkom vodom. Poznata je u hebrejskoj Bibliji kao rijeka Arnona. Ona se spaja s Mrtvim morem na polovici njegove dužine, a svoj put od visokih planina do mora sječe kroz duboke uske kanjone. Kanjon Wadi Mujib koji je na nekim mjestima dubok 200 m, a širok svega nekoliko metara, postupno se spušta u bezbroj malih vodopada, tvori plaže, širi se u terasaste bazene, a na nekim se mjestima otvara u oaze pune tropskog raslinja u kojima divlje palme rastu po strmim liticama kanjona.

Vode rijeke Mujib su hladne i čiste. Taj prostor je posebno zaštićen park prirode s dijelovima gdje ljudska noga nije kročila te je to najvažniji i dobro valorizirani turistički prostor u ovom dijelu Jordana.

Slika 5. Kanjon Wadi na rijeci Mujib

Izvor : Jordan tourism board, <http://www.visitjordan.com/> (12.06.2019.)

2.3.1.2. Jezera Izraela

Na prostoru Jordana nema prirodnih jezera, dok ih je na prostoru Izraela ukupno šest ne računajući Mrtvo more. To su: Galilejsko jezero, Hula, Lake Ram Ram ili Birket Ram, Rishon Lezion, Agam Montfort i Rosh Hanikra.

Galilejsko jezero koje se često naziva i Galilejsko more, slatkovodno je jezero koje se nalazi u Galilejskoj regiji sjevernog Izraela. Jezero ispunjava više od sedamnaest različitih prirodnih izvora u Galilejskoj dolini. Jezero ima površinu od 64 km². Njegova najveća dubina, mjerena na sjeveroistoku, iznosi 48 m. Nalazi se 212 metara ispod nivoa mora što ga čini drugim najnižim na svijetu (na prvom je mjestu Mrtvo more). Stjenovite plaže oko ovog jezera pogodne su za razvoj sportsko-rekreacijskog turizma (kajak i kite surfanje). Budući da je najveće slatkovodno jezero u Izraelu i jedno od glavnih izraelskih vodenih površina, ono je, poslije rijeke Jordan i glavni izvor pitke vode. Područja oko jezera zbog svojih prirodnih rezervata i vrućih izvora mogu se valorizirati za potrebe kupališnog i lječilišnog turizma.

Slika 6. Galilejsko jezero

Izvor: <https://www.israeladvantagetours.com/the-sea-of-galilee-2/> (02.09.2019.)

Jezero Hula je formirano u močvarnim područjima doline Hula u gornjoj Galilejskoj regiji sjevernog dijela Izraela. To je glavni izvor vode za poljoprivredna zemljišta oko njega. Ovo slatkovodno jezero je glavno stanište za više od 400 vrsta ptica u Izraelu. U tom području obitavaju i europske ptice selice te sisavci poput vodenih bivola. Upravo divlje životinje, ptice

i riblji fond mogu poslužiti kao osnova za razvoj novih oblika turističke ponude, kao što su promatranje ptica i sisavaca, dok biljni pokrov može biti osnov za razvoj rekreacijskog turizma.

Jezero Ram ili Birket Ram je formirano u ugašenom vulkanskom krateru. To je više ribnjak nego jezero nastalo zbog slatkovodnih tokova koji se spuštaju s planine Hermon. Važan je izvor vode za susjedna područja. Smješten na Golanskoj visoravni te je važno izletničko mjesto, osobito u proljeće u vrijeme rasta jabuka i breskvi.

Jezero Rishon Lezion je umjetno jezero stvoreno za potrebe poljoprivrede. Nalazi se nekoliko kilometara južno od Tel Aviva.

Jezero Agam Montfort djelomično je napravljeno i nalazi se usred Galilejske doline. Nalazi se usred vrta i parka koji je otvoren za javnost. To je jedno od najposjećenijih jezera u Izraelu od strane domaćeg stanovništva. Za sportsku rekreaciju iskorištene su uređene šetališne i biciklističke staze.

Slika 7. Jezero Agam Montfort

Izvor: <https://exploreisrael.com/israel-attractions/montfort-lake> (02.09.2019.)

Jezero Rosh Hanikra nalazi se na zapadnoj Galilejskoj dolini. Ono dijeli obalu Sredozemnog mora s Libanom. Izleti brodom iz zaljeva Achziv vode do granice s Libanom. Obale jezera obiluju vapnenačkim špiljama i pećinama što ga čini turistički atraktivnim.

Slika 8. Jezero Rosh Hanikra

Izvor: https://www.tripadvisor.com/LocationPhotoDirectLink-g321555-i75353835-Rosh_Hanikra_Northern_District.html (02.09.2019.)

2.3.2. Mora Izraela i Jordana

Od hidrogeografskih faktora najvažniju ulogu u turizmu Izraela ima Sredozemno more s 196 km morske obale, a u novije vrijeme i Crveno more s 14 km morske obale, dok je to za Jordan isključivo Crveno more s 26 km obale u području Akapskog zaljeva (Aqaba) koji dijeli s Egiptom i Izraelom te Saudijskom Arabijom.

Na obalama Sredozemnog mora koncentrirana je većina izraelskog stanovništva te ekonomska i komercijalna djelatnost. Sama obala podijeljena je na pet geografskih područja. Od sjevera prema jugu to su: Zapadna Galileja (Rosh Hanikra do Haife), Karmelska obala (Haifa do Zichron Ya'akov), ravnica Sharon (Zichron Ya'akov do Tel Aviva), središnja obalna ravnica (Tel Aviv do rijeke Shikma) i južna obalna ravnica, također nazvana Shefala ili zapadni Negev (južna regija Izraela).¹⁵

Povoljna sredozemna klima s velikim brojem sunčanih dana tijekom cijele godine i toplo more pogoduju razvoju kupališnog turizma na Sredozemnom moru. Kupališna sezona na Sredozemnom moru traje od lipnja do studenog, dok na Crvenom moru traje i tijekom cijele

¹⁵ Israel Ministry of Environmental Protection:
http://www.sviva.gov.il/English/env_topics/MajorBodiesOfWater/Pages/MediterraneanSea.aspx (04.06.2019.)

godine. Najniža temperatura Sredozemnog mora iznosi 16,8 °C i to u veljači i ožujku, a najviše temperature dosegnu čak do 29.4 °C u kolovozu.

Osim povoljne klime i toplog mora, Izrael na Sredozemnom moru ima preko 100 km pješčanih plaža koje su koncentrirane oko najvećih turističkih središta Tel Aviva, Haife, Yafe, Ashdoda, Holona, Nahariyye i Netanye. Neke od njih su osim za kupanje popularne i kod surfera. Najpoznatije plaže na Sredozemnom moru su: Tel Aviv, koja se proteže preko 10 kilometara duž Mediterana te je omiljena kod stranih turista, plaža Herzliya koja se smatra jednom od najboljih izraelskih plaža, plaža Caesarea koja se nalazi oko 50 km sjeverno od Tel Aviva, plaža Jizr a-Zarqa te plaža Beit Yannai.

Aqabski zaljev (u Izraelu poznat kao zaljev Eilat) Crvenog mora, je najsjeverniji tropski morski ekosustav na svijetu. Prosječna temperatura vode od 23 °C, odsutnost olujnog vremena i blage struje vode stvorile su povoljno okruženje za rast koralja, a povoljne razine saliniteta pogodovale su razvoju i drugih morskih životnih oblika što je rezultiralo činjenicom da je Aqabski zaljev dom 110 vrsta mekih koralja i 120 vrsta tvrdih koralja, te preko 1000 vrsta riba, rakova i sisavaca.

Temperature vode Crvenog mora sa slabim ili gotovo nikakvim strujama te čistim vodama s prosjekom od 20 do 30 metara vidljivosti pogoduju kupališnom i ronilačkom turizmu tijekom cijele godine.

Vruća i suha tropsko-suptropska klima, obilježena velikom insolacijom, kao i visoke temperature morske vode pružaju gotovo idealne uvjete za razvoj kupališnoga turizma tijekom cijele godine, pa se ovi atraktivni prirodni faktori sve više valoriziraju te su posljednjih godina znatna financijska sredstva uložena u gradnju infrastrukture, smještajnih objekata i proširivanja turističke ponude, tako da turističko značenje ovog dijela Crvenog mora stalno raste.

Područje Akapskog zaljeva je svjetski poznato i kao ronilačka destinacija, pa je stoga sasvim realno očekivati kako će se i ovaj atraktivni faktor u budućnosti znatnije valorizirati za potrebe ronilačkog turizma tijekom cijele godine.

Najpoznatije plaže na Crvenom moru su plaža Coral Reef koja je ujedno jedno od najpopularnijih mjesta za ronjenje te plaža Eilat Dolphin koja je poznata po tome što nudi mogućnost kupanja uz dupine.

Slika 9. Geografski položaj zaljeva Aqaba

Izvor: World atlas, <https://www.worldatlas.com/as/jo/aq/where-is-aqaba.html> (16.06.2019.)

Mrtvo, Slano ili Lotovo more, a zapravo jezero, čija je dužina 76 km, a širina 17 km, smješteno je usred okolnih golih pustinjskih brda na dubini od oko 422 m ispod srednje razine mora te jedan je od najvećih svjetskih prirodnih fenomena obzirom da se radi o najnižoj depresiji na Zemlji te je to najposjećenija prirodna atrakcija u Izraelu.¹⁶

Klima je u ovom dijelu tropska, a živa u termometru penje se čak do 50 °C u hladu, dok je prosječna godišnja temperatura 44 °C. Mrtvo more nema kamo otjecati već čitavom svojom površinom isparava. Uslijed ogromne koncentracije soli (više od 30%), joda, natrija, kalcija i drugih minerala, gustoća Mrtvog mora je vrlo velika, a život u njemu nemoguć.

Obale Mrtvog mora gole su i puste, prekrivene debelim slojem soli i crnog blata koje liječi reumatske i mnoge kožne bolesti, pa se razvila, u svijetu glasovita, proizvodnja kozmetike, te ništa manje značajan zdravstveni turizam, pa stoga na Mrtvom moru dominira lječilišni turizam.¹⁷ Oko brojnih toplih izvora u oazama uz Mrtvo more, poznatih još iz Herodova doba i ranije, izgrađeni su hoteli i lječilišta. Osim toplog izvora En Džidi koji na zapadnoj obali utječe u Mrtvo more, na istočnoj obali nalaze se vrlo poznate toplice u Zari. Topla voda koja ovdje izvire iz Wadi Zerka Main ima temperaturu od 63°C te je turistički privlačna zbog svoje ljekovitosti. Na južnom dijelu se nalaze i brojni hoteli koji su puni tijekom cijele godine jer je i u zimskim mjesecima temperatura zraka i vode ugodna. Kalia plaža na prostoru Izraela je popularno turističko mjesto.

¹⁶ Z. Curić, N. Glamuzina, V.T. Opačić, op.cit., str. 109.

¹⁷ ibidem, str.101.

Slika 10. Obala Mrtvog mora

Izvor : Jordan tourism board, <http://www.visitjordan.com/> (12.06.2019.)

2.4. Biogeografska obilježja

Ovo potpoglavlje opisuje floru i faunu Izraela i Jordana, odnosno najpoznatije i najčešće biljne i životinjske vrste koje su prisutne na ovim područjima.

Izrael i Jordan imaju vrlo bogatu raznolikost životinjskog, ptičjeg i biljnog svijeta. Smješteni na jugozapadnom rubu Azije, jugoistočnom rubu Europe i sjeveroistočnom kraju afričkog kontinenta, na kopnu se mogu naći vrste flore i faune sa sva tri kontinenta.

Iako su biogeografska obilježja jedan od osnovnih motiva turističkih putovanja radi rekreacije, izletničkog turizma te eko i lovnog turizma, unatoč izrazitom turističkom potencijalu, ovaj element prirodne atrakcijske osnove nije valoriziran i daleko je od svog optimalnog iskorištavanja kao turističkog resursa, čime je ujedno smanjena mogućnost diversifikacije ponude turističkih proizvoda Izraela i Jordana, pogotovo u kontekstu razvoja održivih turističkih proizvoda.

2.4.1. Flora i fauna Izraela

Izraelski biljni svijet je bogat i raznolik, djelomično zbog geografskog položaja zemlje na spoju triju kontinenata. Identificirano je oko 2.600 vrsta biljaka, od alpskih vrsta na sjevernim obroncima planine do Saharskih vrsta u Aravi na jugu. Izrael je najsjevernija granica

prisutnosti biljaka kao što je papirusna trska i najjužnija granica za druge, poput svijetlo crvenog božura koralja. Prirodne šume, koje se uglavnom sastoje od hrasta oštrike, pokrivaju dijelove Galileje, planinu Karmel i druga brdovita područja. U negevskim planinama ističu se masivni atlantski pistači i palme koje rastu gdje god ima dovoljno podzemnih voda.

Mnogi kultivirani cvjetovi kao što su iris, ljiljan, tulipan i zumbul imaju rođake među divljim cvijećem Izraela. Ubrzo nakon prvih kiša u listopadu i studenom, zemlja je pokrivena zelenilom koji traje do povratka ljetne sušne sezone. Ružičaste i bijele ciklame i crvene, bijele i ljubičaste cvatu od prosinca do ožujka, a plavi lupin i žuti kukuruzni neven cvatu nešto kasnije. Mnoge autohtone biljke kao što su šafrani i tzv. morski luk su geofiti koji čuvaju hranu u lukovicama i gomoljima i cvatu krajem ljeta.

U Izraelu je identificirano više od 500 različitih vrsta ptica. Milijuni ptica migriraju dva puta godišnje duž cijele zemlje, pružajući mogućnosti za promatranje ptica u ožujku i listopadu. U Izraelu se gnijezdi nekoliko vrsta grabljivica, među kojima su orlovi, sokolovi i jastrebovi, te sićušne pjevice. U Izraelu živi i razmnožava oko 100 vrsta sisavaca. Planinska gazela obitava u brdima, dok lisice, mačke, vukovi, šakali, jazavci i drugi sisavci žive u šumovitim područjima. Nubijski kozorog obitava na pustinjским liticama. U Izraelu je identificirano i oko 100 vrsta autohtonih reptila (kameleoni, kornjače, zmije i gušteri).

Jedan od nadimaka Izraela je i „Eretz Hatzvi“ ili Zemlja Gazele jer u toj zemlji živi više vrsta gazela, a njihova se populacija procjenjuje na oko 2.000 jedinki uočenih u Galileji, Golanskoj visoravni i Judejskoj pustinji.

2.4.2. Flora i fauna Jordana

Raznolikost topografije i klime Jordana odražava se i u raznolikosti njegove flore. Više od 2000 vrsta biljaka raste u Jordanu, međutim, većina ih ovisi o zimskim kišama, pa se u vrijeme tople i suhe zime mnoge biljke ne pojavljuju. U planinama Jordana nalaze se šume hrasta i bora kao i stabla pistacija i cinabara. Maslinovo, eukaliptusovo i cedrovito drveće rastu između planina i u dolini Jordan. Suha klima u Jordanu posebno je pogodna za grmlje koje zahtijevaju manje vode. U pustinjama se mogu naći i nekoliko vrsta stabala bagrema.

U Jordanu pak obitava oko 70 vrsta i podvrsta sisavaca te oko 73 vrste gmazova. U jordanskim rijekama i potocima živi se oko 20 vrsta slatkovodnih riba, dok je u bogatim vodama zaljeva Aqaba poznato oko 1000 vrsta riba. U pustinjским staništima većina faunističkog života sastoji se od kukaca, guštera i pretežito malih sisavaca, ali se mogu naći i azijski šakali, pustinjske lisice, prugaste hijene, vuk, deve, zečevi i pješčani štakore. Bijeli oryx živi na otvorenim ravninama, dok planinska koza živi među planinskim stijenama.

Na spoju mediteranskog i arapskog područja faune, Jordan leži na jednom od glavnih svjetskih migracijskih putova između Afrike i Euroazije pa na području rezervata Azraq čak do 220 migratornih vrsta prolazi preko Jordana na svom putu prema sjeveru ili jugu.

2.5. Zaštićena prirodna baština

Vrlo važnu ulogu u turističkom razvoju neke zemlje, pa tako i Izraela i Jordana, imaju zaštićena prirodna područja kojima „svijet danas pridaje veliku pažnju kako bi se očuvali od saturacije“.¹⁸

Zaštićena prirodna područja Izraela i Jordana još uvijek nisu dovoljno vrednovana u turističke svrhe iako iz godine u godinu bilježe sve veću turističku posjećenost zbog atraktivnih pejzaža među kojima prevladavaju oni dinamičnog reljefa, ali i zbog razvoja ekoturizma u tim područjima koje uključuje različite sadržaje (kampovi, eko-odsjeke i restorane) i aktivnosti (kanjoning, biciklizam i pješačke staze).

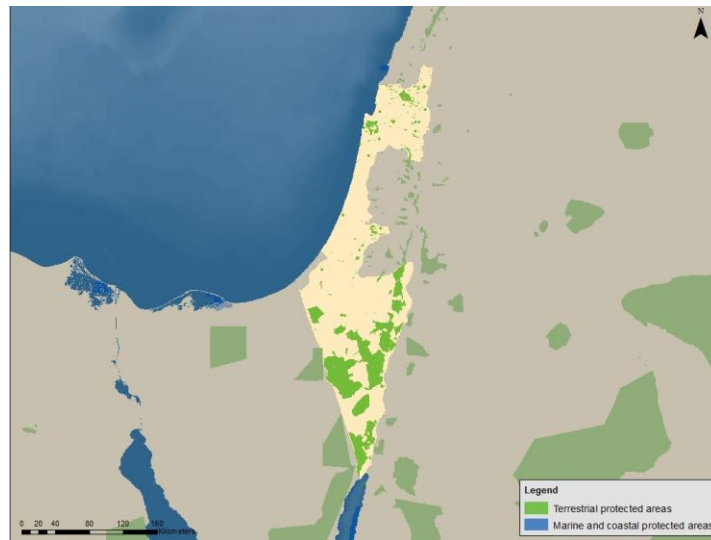
U ovom dijelu završnog rada prikazat ću najglasovitija i najatraktivnija zaštićena područja Izraela i Jordana koji ujedno privlače i najveću pozornost međunarodnih turista.

2.5.1. Zaštićena prirodna baština Izraela

U najpoznatiju zaštićenu prirodnu baštinu Izraela ubrajamo nacionalni park Caesarea, nacionalni park Ein Gedi, nacionalni park Masada, nacionalni park Karmel, nacionalni park Gan HaShlosa i nacionalni park Beit Shean.

¹⁸ M. Bilen, K. Bučar, op.cit., str. 37.

Slika 11. Zaštićena područja Izraela – pregled površina i položaj

Izvor : <http://documents.protectedplanet.net/ISR.html> (04.06.2019.)

2.5.1.1. Nacionalni park Caesarea

Smješten je na izraelskoj mediteranskoj obali na pola puta između Tel Aviva i Haife. To je drevni lučki grad kojeg je utemeljio kralj Herod Veliki i smatra se djelom inženjerskog čuda, a sam nacionalni park je jedan od najimpresivnijih arheoloških lokaliteta. U sklopu parka nalazi se obnovljeni amfiteatar Caesarea u kojem se tijekom ljeta redovito održavaju koncerti domaćih i međunarodnih autora.

2.5.1.2. Nacionalni park Ein Gedi

Nacionalni park Ein Gedi nalazi se zapadno od Mrtvog mora i sjeverno od Masade, u judejskoj pustinji Negev, nedaleko od Jeruzalema. Prirodni rezervat smješten je uz nacionalni park Ein Gedi i ima oazu. Bogat biljni i životinjski svijet obitava na ovom području, a sam park ima nekoliko arheoloških ruševina, uključujući hram i 2000 godina staro naselje.

Slika 12. Nacionalni park Ein Gedi, slapovi na rijeci Ein Gedi

Izvor: <https://shalomisraelstours.com/ein-gedi-national-park/> (05.06.2019.)

2.5.1.3. Nacionalni park Masada

Nacionalni park Masada je jedno od najpoznatijih mjesta u Izraelu. To je simbol države i židovske povijesti. Tvrđava Masada izgrađena je 30. godine p.n.e. Nalazi se i na UNESCO-ovom popisu svjetske kulturne baštine. Masada je jedno od najvećih arheoloških nalazišta u Izraelu, a možda i širom svijeta.

Slika 13. Nacionalni park Masada

Izvor: <https://www.pogodak.rs/putovanja/masada/> (05.06.2019.)

2.5.1.4. Nacionalni park Karmel

Nacionalni park Karmel pokriva planinski lanac koji se proteže oko 40 km od kopna do Izraelske mediteranske obale. Veća nadmorska visina planine Karmel znači da dobiva veću količinu padalina što omogućava rast borove šume, a u proljeće cvjetanje više od 650 vrsta biljaka.

2.5.1.5. Nacionalni park Gan HaShlosa

Nacionalni park Gan HaShlosa je smješten u blizini Galilejskog jezera na sjeveru Izraela. Ima prirodno tople izvore gdje se posjetitelji mogu kupati tijekom cijele godine, a sa palmama i svijetloplavim vodama proglašen je jednim od 20 najljepših parkova na svijetu od strane časopisa TIME.

Slika 14. Nacionalni park Gan HaShlosa

Izvor: <https://www.tuchmanisraelguide.com/gan-hashlosa-national-park.html> (2.09.2019.)

2.5.1.6. Nacionalni park Beit Shean

Nacionalni park Beit Shean je jedno od najvećih arheoloških nalazišta na svijetu i s najbolje očuvanim ostacima naselja iz rimskog razdoblja. Beit Shean je tisućama godina bilo važno mjesto zbog svog položaja u kojem se izraelska dolina susreće s dolinom rijeke Jordan.

2.5.2. Zaštićena prirodna baština Jordana

U zaštićenoj prirodnoj baštini Jordanu ističu se rezervat Shawmari, prirodni rezervat Dana, rezervat biosfere Mujib, šumski rezervat Ajlouna, rezervat - močvarna oaza Al Azraq te šumski rezervat Dibeen.

2.5.2.1. Rezervat Shawmari

Prvo zaštićeno prirodno područje u kategoriji rezervata divljine u Jordanu jeste rezervat Shawmari koji je osnovan 1975. godine. Svrha njegovog osnivanja bila je zaštita ugroženih i vrlo rijetkih vrsta na Bliskom istoku, posebice: arapskog konja, arapskog Oryxa, vrste koja je bila na rubu izumiranja, nojeva, Onagera (vrsta azijskog magarca) i pustinskih gazela. Rezervat ima i bogatu raznolikost pustinskih biljaka.

2.5.2.2. Prirodni rezervat Dana

Rezervat Dana je zaštićeno prirodno područje u kategoriji rezervata biosfere koji je osnovan 1994. godine. Centralna točka ovog rezervata jeste kameno selo iz 15. stoljeća, Dana. Ovaj rezervat je najveći u Jordanu i obuhvaća razne vrste terena, od pješčenjačkih stijena u blizini Dane, visokih preko 1500 m, do nizine od 50 m ispod nadmorske visine u Wadi Arabi. Zaklonjene unutar crvene stijene, nagibi predstavljaju zaštićene doline u kojima se nalazi raznoliki ekosistem.

2.5.2.3. Rezervat biosfere Mujib

Rezervat biosfere Mujib je najniži prirodni rezervat na svijetu. Nalazi u dubokoj uvali Wadi Mujib, koji ulazi u Mrtvo more te se proteže na planina Karak i Madaba. Sastoji se od gorske, stjenovite i rijetke vegetirane pustinje. Varijacija visine od 1300 m u kombinaciji s rijekom Mujib stvorilo je biološku raznolikost koja se i danas istražuje i dokumentira. Zabilježeno je više od 300 vrsta biljaka, 10 vrsta mesoždera i brojne vrste stalnih i migratornih ptica. Do nekih udaljenih planinskih i dolinskih područja teško je doći pa stoga pružaju sigurno utočišta za rijetke vrste mačaka, koza i drugih planinskih životinja. UNESCO je 2011. godine, ovo područje proglasio rezervatom biosfere kako je taj podatak objavljen na njihovim službenim internetskim stranicama.

Slika 15. Rezervat biosfere Mujib

Izvor : Jordan tourism board, <http://www.visitjordan.com/> (12.06.2019.)

2.5.2.4. Šumski rezervat Ajlouna

Rezervat Ajlouna kao zaštićeno prirodno područje u kategoriji šumskih rezervata utemeljeno je 1988. godine. Nalazi se u gorju Ajloun (sjeverno od Amana) gdje dominiraju otvorena šumska stabla hrastova i pistacija. U rezervatu su postavljene dvije planinarske staze te posebno mjesto za kampiranje. Ajlunovo drveće sastoji se uglavnom od hrastovih stabala, okruženih pistacijom, borom, rebarom i divljim jagodama. Ova stabla važna su zbog ljepote i, često, za medicinu i hranu.

2.5.2.5. Al Azraq rezervat - močvarna oaza

Zaštićeno prirodno područje u kategoriji močvarnog rezervata Al Azraq smješteno je u srcu jordanske istočne pustinje. Njegove atrakcije uključuju nekoliko prirodnih i drevnih bazena i sezonski poplavljenju močvaru. Širok izbor ptica zaustavlja se u rezervatima svake godine kako bi se odmorio tijekom težih migracijskih pravaca između Azije i Afrike. Neki ostaju i zimi unutar zaštićenih močvarnih područja. Najbolje vrijeme za posjet Al-Azraqu je kasna jesen, zima ili proljeće. Zimske kiše često stvaraju bazene i močvare u rezervatu, koje i dalje privlače brojne sezonske vrste ptica. Uspjeh posjeta promatranju ptica uvelike ovisi o količini vode koja se nakupila u rezervatu.

Slika 16. Most u rezervatu Al Azraq za promatranje ptica

Izvor : Jordan tourism board, <http://www.visitjordan.com/> (12.06.2019.)

2.5.2.6. Dibeen – šumski rezervat

Kraljevsko društvo za očuvanje prirode (RSCN), je 2004., proglasilo zaštićeno prirodno područje Dibeen kao šumski rezervat. Prostire se na 8,5 km² brdovitog terena te pokriva područje netaknutog staništa alepskog bora. Dibeen jedan od najboljih preostalih primjera izvornog šumskog pokrova u Jordanu i čuva najmanje 17 ugroženih vrsta, poput perzijske vjeverice i druge globalno značajne bioraznolikosti.

3. ANTROPOGENA ATRAKCIJSKA OSNOVA

Na prostoru Izraela i Jordana te njima susjednih zemalja razvijale su se neke od najstarijih civilizacija sa znatnim utjecajem rimske, grčke, a kasnije i bizantske kulture te su se na ovim prostorima razvile židovska, kršćanska i islamska vjera, pa atraktivni društveni faktori imaju najveće značenje u turizmu Izraela i Jordana i trenutačno su glavni motiv dolazaka međunarodnih turista, pa se turizam ove dvije države razlikuje od turizma u drugim državama budući da se najveći dio njegovog ulaznog turističkog toka temelji na dva prepoznatljiva turistička segmenta: vjerski i kulturni turizam.

Unatoč atraktivnim i brojnim prirodnim faktorima oni ipak imaju sekundarno značenje u turističkoj ponudi Izraela i Jordana, dok antropogene atrakcije koje nisu izvorno oblikovane i sagrađene u turističke svrhe imaju najveću ulogu u turističkom razvoju Izraela i Jordana. To su prije svega arheološka nalazišta, kulturno - povijesni spomenici iz antičkog i srednjovjekovnog razdoblja, sakralni objekti, povijesne prometnice i fortifikacije. I antropogene atrakcije koje su oblikovane u turističke svrhe, poput zabavnih i tematskih parkova, lječilišta, muzeja (Izrael ima najveći broj muzeja po glavi stanovnika na svijetu),¹⁹ zbirki, galerija, zabavnih centara, marina, i slično, dopunjuju prethodno navedene atrakcije te se na osnovi tih tipova atrakcija uz vjerski i kulturni turizam razvio zdravstveni turizam kao i turizam baziran na posjetu gradovima i arheološkim lokalitetima iz grčkog, feničkog, rimskog, arapskog i kršćanskog razdoblja. U svakom slučaju, društveni faktori i dalje imaju ključnu ulogu u turizmu Izraela i Jordana i još uvijek su glavni motiv dolaska međunarodnih turista jer je taj dio svijeta bio jedna od kolijevki suvremene civilizacije i jer su se na tom prostoru razvili prvi gradovi i prve države, prvo pismo, kao i velike monoteističke religije, pa najveće značenje za turizam Izraela i Jordana imaju vjerski obredi i hodočašća, zbog čega su ti oblici turizma najvažniji oblici turističke ponude Izraela i Jordana tijekom cijele godine i imaju međunarodni karakter.

Upravo stoga će se u nastavku rada kroz istaknute turističke destinacije koje imaju najveće značenje u turizmu Izraela i Jordana, prikazati kulturno - povijesna baština (spomenici kulture, arheološka nalazišta, zaštićene urbane cjeline, stari gradovi, dvorci i crkve) te

¹⁹ <https://euractiv.jutarnji.hr/PiD/globalnapolitika/71-cinjenica-o-izraelu-koje-mozda-niste-znali/8863712/>
(03.06.2019.)

kulturne i vjerske ustanove (muzeji, kazališta i hodočasnička središta)²⁰ Izraela i Jordana, a kao kriterij za izbor turističkih destinacija uzeti su statistički podaci o broju turističkih posjeta pojedinim destinacijama prikazanim u statističkom godišnjaku ministarstva turizma Izraela i Jordana, koji se posebno obrađuju u poglavlju o turističkim pokazateljima.

3.1. Kulturno povijesna baština Izraela

U Izraelu se izdvajaju tri turističke regije: Sjever, Središnji Izrael i Jug,²¹ pa će se u nastavku rada radi bolje preglednosti kroz te regije prikazati najvažnije antropogene atrakcije Izraela.

U regiji Sjever u kojoj je razvijen vjerski i kupališni turizam, od destinacija vjerskoga turizma najvažnije su tri biblijske destinacije: Nazaret (mjesto iz kojeg je potjecala obitelj Isusa Krista), Galilejsko jezero i Yardenit, na desnoj obali rijeke Jordana u kojoj je Ivan Krstitelj krstio Isusa. Na obali Galilejskog jezera smješten je sveti židovski grad Tiberija koji pohode hodočasnici židovske vjeroispovijedi iz cijeloga svijeta te sveti židovski grad Safed, u kojem je napisan Talmud i koji ima očuvane srednjovjekovne kulturno-povijesne spomenike. Na arheološkom lokalitetu Beit She'an nalaze se ostaci starorimske arhitekture te križarske utvrde. Grad Acre (Akko), smješten na obali Sredozemnoga mora turiste privlači kulturno-povijesnim spomenicima kao i Cezareja iz kojeg je sv. Pavao odveden u zarobljeništvo u Rim koja svoj turistički razvoj zasniva na vjerskom turizmu i starorimskim kulturno-povijesnim spomenicima.

3.1.1. Nazaret

Riječ Nazaret znači cvijet ili zvijezda.²² Grad se prvi put u pisanoj povijesti spominje na stranicama evanđelja. Naime u navodno Isusovo vrijeme Nazaret je bio malo nepoznato selo gdje su se skladištili usjevi iz bogate doline. U vrijeme židovskog ustanka 66. grad je pretrpio velike štete, no u bizantsko se vrijeme počeo razvijati. U vrijeme križara bio je važno središte, ali je nakon poraza križara kršćanima priječen posjet ovom gradu. Grad leži na visini od 350 - 450 metara iznad mora i s uzvisine se vidi plodna dolina Ezdrelon. Židovi su 1957., napravili svoj dio grada, Gornji Nazaret tako da Nazaret ima dva gradonačelnika: Gornjeg

²⁰ Kušen, E., 2002: *Turistička atrakcijska osnova*, Znanstvena edicija Instituta za turizam, Zagreb str. 27

²¹ Z. Curić, N. Glamuzina, V.T. Opačić, op.cit., str. 109.

²² D. Tomašević, *Sveta Zemlja*, Glas Koncila, Zagreb, 2017., str. 53.

Nazareta je Židov, a Donjeg Nazareta je kršćanin ili musliman. Danas u Nazaretu živi više od 70.000 stanovnika. Većinu stanovništva čine Arapi muslimani, i to je najveći arapski grad unutar granica izraelske države.

Najvažniji sakralni i kulturno povijesni objekti koje posjećuju turisti su: Bazilika Navještenja, Špilja navještenja, Gornja bazilika, Crkva sv. Josipa, Sinagoga u Nazaretu, Marijin izvor, Nazaret - Mensa Christi, Crkva Gospina straha (bojazni) i Brdo strmoglavljenja.²³

Slika 17. Nazaret

Izvor: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=43162> (06.06.2019.)

3.1.2. Tiberija

Tiberija je najveći grad koji leži na Galilejskome jezeru. Grad je oko 19. godine utemeljio Herod Antipa, koji je bio tetrah Galileje te ga je posvetio rimskom caru Tiberiju. Otada je grad postao glavni grad provincije Galileje. Budući da je Herod Antipa odrastao u Rimu, izgradnjom Tiberija kopirao je sve ono što je vidio u Rimu tako da je u gradu izradio velik trg, javno kupalište te palaču. Kako je grad bio uglavnom naseljen poganima i budući da je dijelom bio sagrađen na groblju, Židovi su taj grad obilazili i smatrali su ga »nečistim« i

²³ ibidem, str. 55-76.

»poganskim«. Rimski vojskovođa Vespazijan je grad osvojio 68. godine, a grad je branio glasoviti židovski vojskovođa Josip koji je Vespazijanu prorekao da će biti rimski car. Nakon osvajanja Tiberijade Josip je zarobljen, ali ga je Vespazijan, postavši carem, pomilovao i posinio. Josip je kasnije uzeo nadimak Flavije te je postao poznat rimski povjesničar.

Tiberija je važna i po tome što su u njoj u 6. stoljeću donijeta pravila za izgovor židovske Biblije - takozvana Masora (predaja), koja vrijede i danas za izgovor biblijskog masoretskog teksta. Godine 1099., križari su osvojili grad i učinili ga glavnim gradom Galileje. Iz križarskog vremena je i crkva sv. Petra koja ima zanimljivu apsidu i središnju lađu jer je napravljena u obliku broda čime se htjelo naglasiti da je Petar bio ribar. Nakon što su grad osvojili muslimani (1247.), on postaje malo mjesto, u kojem su živjeli uglavnom ribari.

Slika 18. Tiberija

Izvor:<https://hr.deborahnormansoprano.com/puteshestviya/96818-izrail-tveriya-opisanie-istoriya-dostoprimechatelnosti-i-otzyvy-turistov.html> (06.06.2019.)

3.1.3. Cezareja

Na vrhuncu svoje moći, od 29. do 22. p.n.e., Herod Veliki je sagradio Cezareju na mjestu stare feničke luke i posvetio ga Cezaru Augustu, rimskom caru, po kome grad i nosi današnje ime. Koliko je grad bio važan pokazuje činjenica da je postao sjedište rimskog upravitelja, tj. bio je glavni grad rimske provincije Judeje u tzv. Isusovo vrijeme. U Cezareji

se Vespazijan proglasio carem, a grad je poznat i po tome što se je u njemu 195. godine održao crkveni sabor na kojemu je odlučeno da se Uskrs slavi nedjeljom. Cezareja se razvijala sve do 614., kada ju zauzimaju Perzijanci, a 640., i Arapi od kada počinje njezin pad. U vrijeme križara ponovo je postala važan grad i koristila se kao luka. Križari su grad utvrdili zidinama, no u 13. stoljeću grad su potpuno razorili egipatski mameluci (turski vojnici »robovi«), i od tada je grad bio gotovo zatrpan pijeskom. Tek se 1884. godine u razoreni grad doselilo nekoliko muslimanskih obitelji iz Bosne i Hercegovine koji su nedugo nakon toga napustili grad. 1950-ih godina počinju velika arheološka iskopavanja koja su na vidjelo iznijela svu ljepotu stare Cezareje. U Cezareji se može vidjeti ogromno i dobro sačuvano rimsko kazalište u kojemu je bilo više od 4 000 sjedećih mjesta te se i danas u tom otvorenom kazalištu održavaju ljetni koncerti. Nedaleko od kazališta nalaze se ostatci Herodove palače koja je bila sagrađena uz more, a unutar kompleksa nalazi se jedan od najvećih hipodroma u Rimskom Carstvu. Bio je sagrađen u obliku slova U, veličine 50 x 150 metara te je imao oko 10 000 sjedećih mjesta. Najzanimljivija je luka, tj. ostatci Herodove luke, koja je bila još 250 metara dublje prema otvorenom moru. Luku je štitio 600 metara dug zid napravljen od kamenih blokova položenih u more. Zid je bio širok 10 metara i služio kao šetalište. U Cezareji je pronađeno i zanimljivo arheološko otkriće koje se povezuje s postojanjem Isusa. Naime 1965., otkriven je kamen s natpisom »Poncije Pilat prefekt Judeje«, koji se čuva u Rockefeller muzeju u Jeruzalemu. U Cezareji se nalazi i rimski akvadukt koji potječe iz Herodova razdoblja koji je dug 17 kilometara i dovodio je vodu s obronaka brda Karmela sve do Cezareje. Vodovod je visok 6 m, a širok 5 metara.

Slika 19. Cezareja

Izvor: <http://tanjabenhaimmarcetic.com/hr/ceasarea-izrael/> (06.06.2019.)

U Središnjem Izraelu od odredišta vjerskoga turizma najveću posjećenost ima Jeruzalem koji je sveti grad kršćanstva, islama i judaizma s obiljem srednjovjekovnih kulturno-povijesnih spomenika, potom Betlehem koji se štuje kao Isusovo rodno mjesto s crkvom podignutom na samom mjestu rođenja te Jerihon kao jedno od najstarijih naselja na svijetu koje se spominje u židovskim i kršćanskim svetim knjigama. Dodatna su atrakcije središnjeg dijela Izraela glasovita Masada sa zaštićenim fortifikacijskim kompleksima iz razdoblja Prvog židovsko-rimskog rata te grad Ashkelon kao antička luka koja datira još iz brončanog doba kojom su tijekom povijesti vladali Kanaanci, Filistejci, Babilonci, Feničani, Rimljani, muslimani i križari i koji je bogat antičkim kulturno-povijesnim spomenicima.

3.1.4. Jeruzalem

Jeruzalem prekriva površinu od 125 km² te je površinski najveći grad u Izraelu iako najviše stanovnika ima Tel Aviv. Danas u Jeruzalemu živi oko 700 000 stanovnika, od toga je 460 000 Židova, 225 000 muslimana i oko 15 000 kršćana. Muslimani taj grad nazivaju El Kudi (Sveti Grad). Jeruzalem je originalno bio kanaanska utvrda koja se nazivala Jebus. Grad je bio posvećen jebusejskom bogu Salimu i prema jednoj od teorija po njemu je dobio i ime. Taj grad je kasnije osvojio kralj David, oko 1000. p.n.e., i opasao ga zidom. Na Sionu je sagradio svoju palaču i tako je Jeruzalem postao Davidov grad. Kada je Kovčeg saveza prenijet iz Kirjat Jearima u Jeruzalem, grad je postao i političko i vjersko središte, tj. mjesto hodočašća. Salomon je sagradio i posvetio prvi Hram i u njega smjestio Kovčeg saveza, koji je dotad bio u šatoru. Grad je bio razoren 586. godine p.n.e., od strane Babilonaca. Kralj Kir je dopustio Židovima povratak iz sužanjstva i tada je, pod vodstvom Nehemije, obnovljen razoreni Hram. Hram je stajao sve do razorenja 70. godine, a Herod Veliki je Hram povećao i uljepšao. U svojoj više od četiri tisuće godina dugoj povijesti nebrojeno je puta rušen i uništavan, ali i uvijek ponovno podizan. Mijenjao je ime, položaj i gospodare, ali nikada nije prestajao biti Sveti grad.

Središte hodočašća u Izrael kao Svetu Zemlju jest Jeruzalem. U Jeruzalemu je najavljen Isusov dolazak, u Jeruzalemu se zbio pashalni misterij (Posljednja večera, muka, smrt i uskrsnuće), u Jeruzalemu je Duh sišao na Crkvu (rođenje Crkve i ponuda spasenja svim ljudima bez obzira na boju i jezik kojim govore), u Jeruzalemu su apostoli puni Duha započeli »naviještati evanđelje i krštavati«.

Najvažniji sakralni i kulturno povijesni spomenici i lokaliteti koje posjećuju turisti su: Gradska vrata, Jafina vrata, Damašćanska vrata, Herodova vrata, Stjepanova vrata, Zlatna vrata, Smetlišna vrata, Sionska vrata, Nova vrata, Maslinska gora, Crkva Uzašašća Gospodinova, Crkva Očenaša, Grob proroka, Hramski plato, Hram, Al-Aksa, Kupola na stijeni ili Omarova džamija, Dominus flevit, Samostan svete Marije Magdalene, Crkva svih naroda - tj. bazilika agonije, Crkva sv. Stjepana u Getsemaniju, Crkva Marijina uznesenja na nebo, Sion, Crkva Marijina usnuća, Crkva Petrova zatajenja, Crkva sv. Ane, Bethzatha, Via dolorosa, Kapela bičevanja, Kapela osude, Kalvarija i Bazilika Isusovog groba, Bazilika Svetoga groba, Adamova kapela, Rotonda Svetoga groba, Sveti grob, Grčki kor, Koptska kapela, Kapela Marije Magdalene, Kapela ukazanja, Kristov zatvor, Kapela sv. Longina, Kapela Podjele odjeće, Kapela Svetoga križa ili sv. Jelene, Kapela Pronalaska Isusova kriza, Kapela Pogrdivanja, Zapadni zid koji se nalazi duž jedne strane velikog trga u podnožju Temple Mounta i koji je poznat i kao Zid plača zbog židovskog običaja naricanja tijekom Tisha b'Av, godišnjeg posta, kada vjernici oplakuju uništenje Hrama, Izvor Gihon, Luteranska crkva Otkupitelja, Citadela ili Davidova kula koja se uzdiže iznad zidina Starog grada.²⁴

Slika 20. Jeruzalem

Izvor: <https://www.wish.hr/jeruzalem/> (06.06.2019.)

²⁴ D. Tomašević, op.cit. str. 242-369.

3.1.5. Betlehem

Riječ Betlehem znači kuća kruha. To je Davidov rodni grad. Ondje je po biblijskom učenju Davida Samuel pomazao za kralja. Betlehem se nalazi na putu za Hebron, oko 8 km od Jeruzalema, na 777 m visine. Smješten je između brda, a okolo ima dosta vinograda, smokava, mandarina, maslina. Grad je poznat po ljudima koji rade kipove u maslinovu drvetu, i drugim materijalima. Rad sa sedefom (školjkama bisernicama) ljude su naučili franjevci u 16. stoljeću. Uz Betlehem se vežu i dva mala gradića: Beit Sa-hur i Beit Jala. Betlehem je pun sakralnih objekata. Rimokatolici imaju 25 crkava i institucija, grčki pravoslavci 15, protestanti 8, grkokatolici 2, sirijski, etiopski i koptski pravoslavci po jednu. U gradu se nalazi i Betlehemsko sveučilište, koje je otvoreno za studente svih religija i prvo je sveučilište osnovano u Zapadnoj Obali.

Najvažniji sakralni i kulturno povijesni objekti koje posjećuju turisti su: Mar Elias (Sveti Ilija), Rahelin grob, Bazilika Rođenja, Špilja rođenja, Špilje sv. Jeronima i sv. Josipa, Bazilika sv. Katarine, Špilja mlijeka, Herodion, Sveti Teodozije, Samostan Mar Saba (Sveti Saba), kazalište i muzej jaslca u kojem se nalazi 31 trodimenzionalni model kojima su prikazane značajne faze u Isusovom životu, Centar palestinske baštine (osnovan 1991.) koji je posvećen zaštiti i promociji palestinskih vezova, umjetnosti i folklora te Betlehemski međunarodni centar koji se bavi betlehemskom kulturom.

Slika 21. Betlehem

Izvor: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=7333> (06.06.2019.)

3.1.6. Masada

Riječ Masada dolazi od hebrejske riječi *mecuda*, što znači tvrđava²⁵. Nalazi na istočnim obroncima Judejske pustinje. S nje se pruža pogled na Mrtvo more. Riječ je o utvrdi sagrađenoj na brdu visokom oko 440 m, kojem je pristup veoma otežan, a na vrhu je ravan duga 600 i široka oko 300 metara. Prva utvrda je sagrađena u 1. i 2. stoljeću p.n.e., vjerojatno od strane Jonatana Makabejca. Herod Veliki je oko 36. - 30. godine p.n.e. tu tvrđavu proširio i još više utvrdio te dodao dvije luksuzne palače od kojih je Viseća palača bila njegova privatna rezidencija. Imala je veliku dvoranu za zabave te kupke koje su možda najbolje sačuvani dio Masade. Vide se ostaci stupova na kojim je bio pod da bi topli zrak mogao ispod cirkulirati i tako »podno grijati« prostoriju. Na zapadnom dijelu brda nalazila se je druga velika, tzv. Zapadna palača, koja je imala skoro 4000 m². Ta palača je bila bogato ukrašena podnim mozaicima i freskama na zidovima te je u toj palači Herod primao uvažene goste. Herod je u podnožju brda napravio velike brane i kanale koji su skupljali kišnicu i vodu i koja se na margarcima nosila i spremala u ogromne cisterne na vrhu brda gdje se nalazilo i ogromno skladište za hranu. Visoravan je okružena dvostrukim zidom visine od 5 do 8 metara i dugim oko 1300 metara. Unutar zidova je bilo 110 soba i prostora različite veličine i namjene, od stanovanja do zapovjedničkih vojnih soba. Na jugozapadnom kraju platoa, ukorporirana u zidine, nalazila se sinagoga, koju je ranije podigao Herod. To je do sada najstarija sinagoga i jedina iz tzv. Isusova vremena.

Nakon Heroda Rimljani su upravljali palačom sve do 66. godine, kada ju preuzimaju zeloti. Nakon pada Jeruzalema 70. godine, Masada je ostalo zadnje branjeno mjesto. U tvrđavi je bilo oko 1.000 ljudi koji su se branili oko dvije godine, dok Rimljani nisu probili gradske zidine i opustošili utvrdu 73. godine. Rimski vojskovođa koji je prodro u tvrđavu bio je Flavije Silva. Eleazar Ben Jair i njegovih 960 vojnika, skupa sa ženama i djecom, prije nego li su Rimljani probili ulazna vrata poubijali su se da ne padnu u ruke Rimljanima. Padom tvrđave nestala je židovska neovisnost. Josip Flavije navodi da su zeloti počinili samoubojstvo, s tim da je svaki čovjek imao zadatak da ubije sam svoju obitelj. Tada su bacili kocku i izabrali 10 ljudi koji su poubijali domaćine svake obitelji, a onda su tih deset imena napisali na zemljane posude i kockom je izabran jedan koji je poubijao ostale, a na kraju i sebi oduzeo život. Ta hrabrost nadahnjivala je mnoge izraelske vojnike, posebno u posljednje vrijeme.

²⁵ ibidem, str.216.

Postoji izraz u današnjoj izraelskoj vojsci koji kaže: »Masada ne smije opet pasti.« I danas Masada budi ponos među Židovima i osjećaj za vrijednost slobode, kako osobne, tako i slobode obitelji.

Slika 22. Masada

Izvor:<https://www.jpost.com/Israel-News/Masada-officials-get-package-35-years-in-the-making-three-years-late-581818> (06.06.2019.)

Regija Jug je turistički najslabije razvijena uglavnom zbog pustinje Negev. U toj regiji turistički razvoj započeo je tek potkraj 20. stoljeća, i to u krajnjem južnom dijelu regije, razvijanjem kupališnog turizam na Crvenom moru, odnosno u Akapskom zaljevu radi čega je podignuto turističko središte Eilat.

Od antropogenih atrakcije valja izdvojiti grad Be'er Sheva (Beršeba) koji se spominje u Knjizi Postanka i u kojem postoje brojne zanimljive atrakcije, uključujući stari turski grad koji je jedini planirani osmanski grad u regiji, turska željeznička stanica i beduinsko tržište, kao i obližnji Tel Beer Sheba koji je arheološki ostatak drevnog grada i na popisu UNESCO-ve svjetske kulturne baštine.

3.2. Kulturno povijesna baština Jordana

Jordan je također idealno odredište za one koji traže kulturno znanje i duhovno obogaćivanje jer je to biblijsko područje, pa su mnoga mjesta spominjana u bibliji, ali i kulturno povijesni spomenici, identificirani, iskopani i zaštićeni te su postala dostupna posjetiteljima. Unatoč dominantnom islamu u Jordanu i danas postoje veliki i značajni tragovi kršćanstva: brojna svetišta i drugi spomenici iz vremena ranoga kršćanstva, tragovi križara, kao i tragovi koje su ostavili Izraelci lutajući Arapskom pustinjom. Najvažnija hodočasnička središta za pripadnike kršćanske, islamske i židovske vjere nalaze se upravo u Jordanu.

Turističke destinacije koje imaju najveće značenje u turizmu Jordana su Amman, Kraljevski karavanski put, Jerash (Gerasa), Madaba, Petra, a od destinacije vjerskog značaja to su Bethabara (biblijska Betanija) i Gora Nebo.

3.2.1. Amman

Glavni grad Amman koji nosi ime drevnoga naroda Amonaca, je poput Rima građen na 7 brežuljaka te je bio glavni grad kraljevine Amonaca još od željeznoga doba. Danas je to moderan grad čak i za zapadnjačka mjerila, s mnogo luksuznih hotela i restorana i islamskih vjerskih objekata.

Slika 23. Prikaz glavnog grada Jordana – Amman

Izvor : Jordan tourism board, <http://www.visitjordan.com/> (3.06.2019.)

Najveće atrakcije Ammana su ostatci antičke Citadele uz koju se nalaze ostaci kraljevske palače koju su izgradili bogati kalifi Umayyada. U tvrđavi Kalaa sagrađena je bizantska crkva u kojoj se još uvijek vide ostaci mozaika. Tu je i Herkulov hram iz helenskoga doba što je spomen na razdoblje helenske dominacije na području Jordana, dok je bizantska crkva spomen na vrijeme kada je Amman bio sjedište kršćanske biskupije. Najatraktivniji prizor koji se s Citadele pruža je svakako rimski amfiteatar koji je mogao primiti oko 6000 gledatelja, a sagrađen je prije 2000 godina.

Na Citadeli se nalazi i Nacionalni arheološki muzej u kojem su izloženi iskopani predmeti iz svih vremenskih razdoblja, i to od prapovijesti do egipatskog, helenskog, rimskog, bizantskog i razdoblja Umayyada, a koji svjedoče o prisutnosti čovjekovih predaka od najstarijih neolitskih vremena do danas. Amman sa drugim gradovima i krajevima Jordana povezuje odlična mreža autoputeva.

Međutim, unatoč brojnim bizantskim i antičkim spomenicima, Amman još uvijek u dovoljnoj mjeri nije turistički valorizirao te turističke resurse.

3.2.2. Kraljevski karavanski put

Spominjanje Kraljevskog puta u biblijskim spisima datira unatrag 1200 godina p.n.e., a drži se da je postojao već prije 5000 godina i da se njime odvijao karavanski međunarodni tranzitni promet preko Sirije i Palestine prema Saudijskoj Arabiji do Aqapskog zaljeva na Crvenom moru. U vrijeme širenja Rimskog Carstva ovaj put je služio za kretanje rimske vojske, pa ga rimski car Trajan obnavlja i utvrđuje te se u to doba naziva Via Nova Traiana. Dug je oko 250 km i vodi od Ammana na jug prema Crvenome moru.

Gradovi i naselja uz Kraljevski karavanski put kazuju čitavu povijest ovog područja. U prvom redu Madaba, sa mozaicima iz doba Bizantskog Carstva, zatim prijestolnice nekadašnjih kraljevstava Amonaca, Moabaca i Edomaca: Hisban, Buseira i Disbon, često spominjani u Bibliji. Na tom putu je i Gora Nebo, a uz Kraljevsku cestu vidi se i Mukavvir s Herodovom tvrđavom i mauzolejem koje je kralj odredio kao svoje posljednje počivalište. Kerak je i danas jedan od najmnogoljudnijih gradova u Jordanu, s oko 120000 stanovnika.

3.2.3. Jerash (Gerasa)

Grad Jerash, koji se nalazi na sjeveru Jordana, najveći je starorimski grad izvan Italije kojeg se često naziva Pompejima Istoka. Ujedno je to najbolje očuvan grad nekadašnjeg Dekapolisa, odnosno 10 povlaštenih trgovačkih gradova²⁶ s dobro očuvanim hramovima Artemide i Zeusa, Hadrijanovim trijumfalnim slavlukom iz 129. godine te dugom popločanom kolonadom punom stupova i obeliska. U Jerashu se nalaze i dva dobro očuvana amfiteatra te se obilaskom grada može steći dojam o moći koju je stari Rim imao na području današnjeg Jordana.

Slika 24. Prikaz rimskih ruševina u Jerashu

Izvor : Jordan tourism board, <http://www.visitjordan.com/> (3.06.2019.)

3.2.4. Madaba

Madaba je poznata po brojnim kršćanskim i islamskim vjerskim objektima, a najpoznatija je po mozaicima iz rimskog i bizantskog doba, pa se i naziva gradom mozaika. U Madabi se nalazi i grko-pravoslavna crkva St. George, koja je podignuta na mjestu prijašnje bizantske bazilike u kojoj se nalazi najveći i svjetski poznat podni mozaik Stare Palestine iz VI stoljeća veličine 25 x 5 m, sačinjen od 2,5 milijuna raznobojnih kamenčića.

²⁶ S. Podboj, *Pustinjska ruža, putopis iz Jordana*, Naklada Jurčić d.o.o., Zagreb, 2008., str.202

3.2.5.Petra

Grad Petra je jedno od 7 svjetskih čuda (2007. godine), a 1985. godine proglašena je za svjetsku kulturnu baštinu UNESCO-a. U ovom izuzetnom spomeničkom kompleksu je više od 5000 pronađenih i zaštićenih spomenika.²⁷ Arheolozi prema otkrivenim ostacima grada starog 9000 godina vjeruju da je područje Petre bilo naseljeno još od prapovijesnih vremena, što ga zajedno sa Jerihonom čini jednom od najranije poznatih naseobina na Srednjem Istoku.

Slika 25. Prikaz Petre

Izvor : Jordan tourism board, <http://www.visitjordan.com/> (3.06.2019.)

U sredini Petre nalazi se amfiteatar (otkriven 1961. godine), a preko puta njega nalaze se grobovi u kraljevskoj stijeni tzv. kraljevski zid. Nedaleko od centra Petre nalaze se grobnice uklesane u živu stijenu zvane Ed-Deir (samostan) što se smatra jednim od vrhunaca nabatejske kulture. Uz ovo je sačuvano i oko 800 različitih građevina i žrtvenika. Obilježeni su nabatejskim, grčko-helenističkim i rimskim utjecajima.

Petra je danas najpoznatija turistička atrakcija Jordana i smatra se jednom od najvećih znamenitosti Bliskog istoka koja se u turističkom smislu valorizira još od utemeljenja Jordanske države te je turistički najvaloriziranija društvena atraktivnost Jordana.

Uz prezentirane destinacije koje su turistički atraktivne i koje još uvijek imaju potencijala za daljnju turističku valorizaciju, valja još spomenuti grad Aqabu koji je jedini obalni grad u Jordanu smješten na Crvenom moru i u kojem je u zadnjem desetljeću izgradnjom luksuznih hotela na pješčanim obalama Crvenoga mora, počeo cvjetati turizam. Također je vrijedno

²⁷ ibidem, str.102.

spomenuti i utvrdu Al-Karak koju su sagradili križari 1142. godine, te je ona materijalni spomenik o prisutnosti križara na području stare Palestine te je valorizirana kao važna kulturno povijesna baština.

3.2.6. Bethabara (biblijska Betanija)

To je najatraktivniji lokalitet na rijeci Jordanu s arheološkim iskopinama lokaliteta na kojem se Ivan krstitelj naselio i gdje je Isus bio kršten. Mjesto se sustavno pregledava i restaurira te priprema za hodočasnike i posjetitelje. Nalazi se pola sata vožnje od glavnog grada Amman. Lokaliteti na Betaniji bili su dio ranokršćanskog hodočasničkog puta između Jeruzalema, rijeke Jordan i gore Nebo.

3.2.7. Gora Nebo

Gora Nebo je visoka 817 m te je najsvetije mjesto u Jordanu za kršćane i Židove jer je prema Bibliji s tog mjesta Mojsije gledao prema Obećanoj zemlji te je tu i sahranjen. U maloj bazilici izgrađenoj s kraja 6. stoljeća sačuvano je mnogo zidnih mozaika na kojima je prikazan životinjski svijet: lavovi, tigrovi, nojevi, zebre, vukovi, kozorazi, palme i drugo visoko drveće širokih krošnja, kakvih u ovoj pustoši zasigurno danas nema. Tu su i dva pastira koji vode životinje na uzici: noja, zebru i devu. U ovoj kršćanskoj crkvi pokopan je kao jedini smrtnik i hrvatski franjevac, otac Jerolim Mihaić, rođen u Pučišćima na Braču, koji je kao arheolog istraživao lokalitet na Gori Nebo gdje su franjevci imali svoju kuću.²⁸

Uz ove nesumnjivo najznačajnije atrakcije vjerskog značaja na kojima se razvija vjerski turizam, valja istaknuti i brojne druge poput Tall Mar Elias, ostataka grada koji se spominje u Bibliji kao rodno mjesto proroka Ilije, potom Umm Qays (Gadara) kao mjesto u kojem je Isus Krist istjerao Sotonu iz dvoje ljudi koji su ga napali na glavnoj ulici, nadalje ostatke grada Anjare kroz koji su prolazili Isus Krist, njegovi učenici i Djevica Marija na putu između Galilejskog mora, Decapolisa Bethanyja i Jeruzalema i u kojem se nalazi Gospin lik iz kojeg navodno teku krvave suze, potom i ostatke grada Mukawira kao mjesta zatvaranja i egzekucije Ivana Krstitelja, nadalje ruševine Umm Ar-Rasas koje se nalaze na UNESCO

²⁸ ibidem, str.179.

popisu svjetske kulturne baštine a koji se kao grad spominje i u Starom i Novom zavjetu Biblije i u kojem je nedavno otkrivena crkva sv. Stjepana sa svojim savršeno očuvanim izvanrednim mozaičkim pločama, najvećom takvom vrstom koja se otkrila u Jordanu. Valja također spomenuti i Grad As-Salt koje je mjesto groba/svetište, proroka Jethra, Mojsijeva zeta te grad Pellu za koju se pretpostavlja da ga je posjetio Isus.

3.3. Kulturne, zabavne i sportske manifestacije

Turističku atraktivnost posjeduju i sve vjerske, sportske, kulturne, gospodarske i druge priredbe, a mnoge takve manifestacije često daju i velike ekonomske rezultate u ugostiteljskoj djelatnosti.²⁹

Kulturne manifestacije još nisu valorizirane u skladu s mogućnostima Izraela i Jordana, te one nemaju važniju ulogu u turističkoj ponudi, pogotovo za međunarodne turiste. Glavnina manifestacija organizira se u velikim gradskim središtima, s posebnim naglaskom na vjerskim manifestacijama (Izrael), koncertima i folklornim festivalima.

3.3.1. Kulturne, zabavne i sportske manifestacije Izraela

U Izraelu se tijekom godine održava veliki broj festivala, od vjerskih, blagdanskih, kulturnih i glazbenih festivala koji se održavaju na najrazličitijim mjestima, počev od mjesta koja se nalaze usred pustinje, pa do onih u središtu urbane metropole Tel Aviva i koji svake godine privlače sve veći broj turista.

Najveći turistički značaj imaju vjerski festivali koji okupljaju lokalno stanovništvo, ali i turiste iz čitavog svijeta, osobito one židovske vjere iz USA, Kanade i zemalja Zapadne Europe. Širom Izraela, od sjevera prema jugu, svaki praznik donosi jedinstvene tradicije i običaje koji se obilježavaju na različite načine, ali uvijek slaveći se na uličnim sajmovima, tržnicama, bazarima, koncertima, događajima i radionicama.³⁰ Neki od festivala postali su nedjeljiv dio izraelskog turističkog identiteta, ali još uvijek ne mogu konkurirati kulturno povijesnim atraktivnostima, premda se neki, primjerice Pasha, Purim i Hanuka, poistovjećuju sa samim Izraelom.

²⁹ Kušen, Eduard. Op. cit, str. 117.

³⁰ <https://www.touristisrael.com/cities-regions-of-israel/> (04.07.2019.)

Neki od najznačajnijih vjerskih festivala su Sukot, biblijski židovski praznik koji se slavi 15. dana sedmog mjeseca, i to širom Izraela, dok je onaj koji se praznuje u pustinji Negev prilagođen široj turističkoj klijenteli obzirom da uz vjerske manifestacije nudi i večernje predstave, plesne partyje, radionice, tečajeve i majstorske tečajeve. Uz to u vrijeme održavanja ovog festivala turistima se nudi obilazak pustinje džipovima, devama pa čak i biciklima obzirom da su neki dijelovi pustinje uređeni kao biciklističke staze.

Festival Tamar se održava uz Mrtvo more. Taj festival osim vjerskih sadržaja u ponudi ima glazbeni dio u kojem sudjeluju mnogi izraelski vrhunski izvođači.

Pasha (priču o oslobađanju Izraelaca iz ropstva u Egiptu) u Izraelu je jedno od najprometnijih vremena u godini kada je riječ o posjetiteljima i događajima. Pasha se slavi oko sedam dana (primjerice ove godine se slavila između 19. i 26. travnja), pa se tijekom tog razdoblja održavaju razne vjerske i kulturne manifestacije širom Izraela, od koji su neke religiozne, dok su druge osmišljene za djecu i obitelj u vidu predstave, događanja u muzejima, koncerti na otvorenom, besplatni posjeti muzejima i sl.

Purim je festival koji slavi opstanak Židova u Perzijskom carstvu. Purim je u Izraelu prihvaćen od strane vjerskih Židova do sekularnih Židova i to je vrijeme slavlja koje je prevazišlo izvorne vjerske korijene jer se slavi u vidu uličnih zabava s karnevalskom atmosferom.

Hanuka ili Festival svjetla je židovski festival koji obilježava obnovu Drugog hrama u Jeruzalemu za vrijeme Makabejske bune protiv Seleucidskog carstva. Hanukkah 2019. počinje 22. prosinca i traje 8 noći, do 30. prosinca 2019. godine. Tijekom praznika održavaju se svečanosti za proslavu velikih festivala židovskih, kršćanskih i muslimanskih stanovnika, Hanuka, Božić i Ramazan, a gotovo se svaki dan održavaju koncerti, izložbe, izleti, predstave i konferencije.

Uz ove festivale tijekom godine u Izraelu se prema kalendaru događanja odvijaju i brojni drugi festivali koji su u funkciji turističke ponude, pa tako možemo spomenuti one koji imaju dulju tradiciju održavanja među kojima glazbeni festival Kol Hamusica koji se održava već 35 godina te okuplja najbolje glazbenike iz Izraela i inozemstva, Jazz Festival Crveno more, plesni festival Karmiel koji se od 1987., održava u Karmielu te okuplja plesače svih uzrasta i

razina kao i glazbenike i kreativce predstavljajući izraelsku glazbu i umjetnost te suvremeni ples, folklor, balet, hip-hop, breakdancing i sl., potom Jerusalem Design Week koji se održava od 2012. te prikazuje niz događanja i izložbi koje ugošćuju oko 150 dizajnera iz cijelog svijeta i tijekom kojega se održavaju brojne izložbe uz projekcije, radionice i predavanja. Takođe valja istaknuti i festival vokalne glazbe Abu Gosh koji se održava od 1992. te je poznat širom Izraela kao važan festival vokalne glazbe koja se izvodi u dvije crkve u Abu Goshu, Crusader-Benediktinskoj crkvi i crkvi Kiryat Ye'arim.

Jom Kippur ili Dan pomirenja te Rosh Hashana ili Židovska Nova godina su najznačajniji praznici u Izraelu, ali nemaju veće turističko značenje obzirom da su u vrijeme tih praznika sve kulturne i javne ustanove zatvorene.

3.3.2. Kulturne, zabavne i sportske manifestacije Jordana

Brojni festivali koji se održavaju tijekom godine u Jordanu u pravilu se organiziraju u većim gradskim središtima s posebnim naglaskom na koncerte i folklorne festivale. Međutim njihovo značenje, za razliku od većine festivala u Izraelu, uglavnom ne prelazi nacionalne granice, a za međunarodni turizam služe kao dopuna ukupnoj turističkoj ponudi na što posebno ukazuje činjenica da se manifestacije uglavnom organiziraju tijekom turističke sezone.

Kako je kultura života važna atrakcija Jordana jer se u mnogim dijelovima Jordana održao tradicionalni način života, to se kroz manifestacije prikazuju pojedini segmenti (glazba, rukotvorine, prehrana) tog tradicionalnog načina života kao posebna turistička atrakcija, što je još jedna od značajnih razlika od većine festivala koji se održavaju u Izraelu koji uglavnom imaju naglašeno vjerski karakter i od kojih su neki prilagođeni turističkoj ponudi kao npr. festival Purim te Hanuka.

Jedna od takvih manifestacija je Aqaba Festival tradicionalne umjetnosti koja se svake godine u veljači održava u luci Aqaba i koji promiče i čuva kulturu beduina. Na festivalu se prikazuju ručno izrađeni proizvodi koje su napravili beduini i koji im služe u svakodnevnom životu.³¹

³¹ <https://touristjordan.com/festivals-in-jordan/> , (05.07.2019)

Nadalje i Azraq Festival koji se svake godine održava u Azraqu smještenom izvan Ammana promiče umjetnost, kulturu i ručno izrađene predmete koji se proizvode u Azraqu i koji predstavljaju kulturu te zajednice. Festival na repertoaru ima i tradicionalnu glazbu, domaću hranu i tradicionalni ples.³²

Jerash Festival je jedan je od najvećih kulturnih događaja u Jordanu. Festival je sveobuhvatan i privlači mještane iz regije kao i turiste koji žele uživati u glazbi, plesu, hrani i zanatima. Kulturni događaj također promovira umjetnost organizirajući razne radionice i predavanja umjetnika kao i razne ručne izrade proizvoda te tradicionalnu hranu.³³

Amman International Theatre Festival je festival koji promiče kazalište i umjetnost. Ovaj festival organizira neovisna kazališna družina i slavi lokalne i regionalne talente koji prikazuju rad i umjetnost iz tog područja. Događaj se održava na engleskom i arapskom jeziku s nizom predstava koje prikazuju najsuvremenija djela te predstavljaju kazališne talente iz Jordana.³⁴

3.4. Najvažniji muzeji Izraela i Jordana

Muzeji su često važne točke u razgledavanju neke destinacije čime postaju dio turističke atrakcije te tako sudjeluju u oblikovanju kulturne ponude te destinacije. U okviru opće zadaće muzeja zaštite kulturne baštine, zaštite zbirki i predmeta, prezentiranje i interpretiranje kulturne baštine izaziva veliko zanimanje turista za te institucije, pa nije rijedak slučaj da turisti velike svjetske gradove posjećuju pretežito zbog muzeja. Primjerice pariški muzej Louvre, koji je inače najposjećeniji na svijetu, u 2018., premašio je brojku od deset milijuna posjetitelja.³⁵

Postojanje dokaza o ljudskom životu u Transjordaniji još od paleolitika, križanje drevnih civilizacija poput Nabatejaca, Rimljana i Bizantinaca te tisućljetna povijest i drevna otkrića koja su bila presudna za razvoj kršćanstva, judaizma i islama na prostorima Izraela i Jordana te specifično za Izrael, stradanja Židova tijekom Drugog svjetskog rata, primarno su

³² ibidem.

³³ ibidem.

³⁴ ibidem.

³⁵ <https://www.glasistre.hr/pula/louvre-2018-zavrsio-s-novim-rekordom-premasio-deset-milijuna-posjetitelja-578121> (15.08.2019.)

oblikovali izložke muzeja Jordana i Izraela tako da najvažniji muzeji tih država sadržavaju arheološke artefakte, premda treba istaknuti i muzeje koji čuvaju velike zbirke moderne europske i izraelske te jordanske umjetnosti.

3.4.1. Muzeji Izraela

S više od 200 muzeja, Izrael ima najveći svjetski broj kulturnih institucija po glavi stanovnika.³⁶ U ovom dijelu rada spomenut ćemo samo najposjećenije muzeje Izraela. To su Muzej umjetnosti u Tel Avivu koji je tijekom 2018., posjetilo 1.018,323 ljudi,³⁷ Yad Vashem s gotovo milijun posjetitelja,³⁸ Muzej Masade koji svake godine posjeti oko 800.000 ljudi, većinom iz inozemstva³⁹ te Muzej Izraela s oko 800.000 posjeta.⁴⁰

Muzej Izraela je najveća izraelska kulturna institucija koji je svrstan među najbolje svjetske muzeje s gotovo 500.000 predmeta i najopsežnijom svjetskom zbirkom arheoloških artefakata povezanih sa Svetom zemljom. Najveće muzejsko blago izloženo je u izdvojenoj zgradi pod imenom Oltar knjige u kojoj su izloženi razni drevni rukopisi te osobito važni Svitci Mrtvog mora koji su otkriveni 1947., u Qumranu pored Mrtvog mora te su najstariji poznati rukopisi Tore ili Pentateucha (prvih pet knjiga Starog zavjeta). U umjetničkom paviljonu izložene su moderne skulpture iz Umjetničkog vrta, radovi iz 20. stoljeća uključujući i remek djela Pabla Picassa, Augustea Rodina i Claesa Oldenburga. U etnografskom i Judaica krilu izloženi su drevni Židovski artefakti.

Muzej Yad Vashem je službeni spomen židovskim žrtvama holokausta. Nakon osnivanja 1953., glavni cilj njegovih osnivača bio je priznavanje "pravednih među narodima" - narodima koji su izabrali spasiti Židove od smrti riskirajući vlastiti život - sadnjom stabla za svakog od njih, danas, osim ogromnog vrta, kompleks sadrži i Muzej povijesti holokausta, Spomen i dvoranu sjećanja te Muzej holokausta. S vremenom je Yad Vashem postao najveći svjetski centar posvećen prikupljanju informacija o onima koji su umrli u holokaustu, kako su živjeli prije tragedije i kako su bili ubijeni. Ovdje posjetitelji mogu vidjeti i kamenje koje je

³⁶ <https://theculturetrip.com/middle-east/israel/articles/the-top-7-must-see-museums-in-jerusalem/> (15.08.2019.)

³⁷ <https://www.timeout.com/israel/news/a-breaking-record-over-a-million-people-visited-the-tel-aviv-museum-of-art-last-year-011419/> (15.08.2019.)

³⁸ <https://www.ynetnews.com/articles/0.7340.L-4405120.00.html> (15.08.2019.)

³⁹ <https://www.ynetnews.com/articles/0.7340.L-4462171.00.html> (2.09.2019.)

⁴⁰ <https://www.gpsmycity.com/tours/jerusalem-museums-walking-tour-2813.html> (2.09.2019.)

preseljeno u Izrael iz Umschlagplatz (mjesto gdje su se Židovi okupili da bi ih prevezli u logore smrti), potom široku zbirku videozapisa koje su snimali nacistički vojnici kao i mnoga šokantna svjedočenja onih koji su preživjeli genocid.

Muzej umjetnosti u Tel Avivu je jedna od vodećih izraelskih umjetničkih i kulturnih institucija. Muzej obuhvaća Odjel za izraelsku umjetnost, koji sadrži opsežnu zbirku lokalne umjetnosti od početka 20. stoljeća do danas, Odjel moderne i suvremene umjetnosti koji obuhvaća međunarodna djela od sredine 19. stoljeća do danas, Odjel za grafiku i crteže, Odjel fotografije, Odjel za arhitekturu i dizajn i Odjel za stare majstore s umjetnošću od 16. do 19. stoljeća. Muzej prikazuje djela izraelskih i međunarodnih umjetnika, uključujući impresionizam i postimpresionizam. Stalno su izloženi radovi Cezanne, Chagalla, Dalija, Moneta, Henrija Moorea, Augustea Rodina, Archipenka, Picassa, Klimta te Kadinskog. Uz stalnu zbirku, muzej je domaćin privremenih izložbi radova pojedinih umjetnika i skupnih izložaba povezanih zajedničkom temom.

3.4.2. Muzeji Jordana

Jordan raspolaže brojnim muzejima za koje turisti pokazuju zanimanje obzirom da se u njima čuvaju izlošci o ljudskom životu u Transjordaniji još od paleolitika te obzirom da je na tom prostoru obitavalo nekoliko drevnih civilizacija poput Nabatejaca, Rimljana i Bizantinaca, koje su ostavile tragove svoga postojanja širom Jordana, međutim oni uglavnom nisu znatnije valorizirani u turističke svrhe. Ukupno je jordanske muzeje u 2018., posjetilo 628.009 posjetitelja, što je vidljivo iz tablice 24., koja se u nastavku prikazuje.

Najznačajniji muzeji Jordana su: Muzej Jordana, Nacionalni arheološki muzej, Muzej Petra i Jordanski folklorni muzej.

Muzej Jordana koji je smješten u središtu Amana, kronološki i tematski prikazuje povijest i kulturnu baštinu Jordana počevši od paleolitika do modernog vremena. Galerije su podijeljene na teme koje prikazuju okoliš, proizvodnju hrane, vizualnu umjetnost i arhitekturu, kulturnu razmjenu i život stanovnika Jordana tijekom svih stoljeća. Najvažniji artefakt muzeja je prikaz dijela svitaka s Mrtvog mora, od kojih je većina danas u Izraelu.

Nacionalni arheološki muzej prezentira artefakte s raznih arheoloških nalazišta širom Jordana, koji datiraju od pretpovijesnih vremena do 15. stoljeća.

Muzej Petra sadrži 280 artefakata iz različitih vremenskih razdoblja. Muzej predstavlja artefakte u pet dvorana koje prikazuju povijest Petre i informacije o nabatejskom životu i njihovoj civilizaciji te prikazuje njihovo svakodnevno oruđe i statue koje su arheološka iskopavanja otkrila u Petri.

Jordanski folklorni muzej prezentira predmete koji predstavljaju kulturu pustinje, kulturu sela i kulturu mjesta i grada u Jordanu. Zbirke se sastoje od predmeta iz svakodnevnog života stanovništva Jordana iz devetnaestog i početka dvadesetog stoljeća.

Ono što u ovom segmentu turističke ponude bitno razlikuje Jordan od Izraela jeste da Jordan raspolaže znatno manjim brojem muzeja, pogotovo onih međunarodnog značaja za koje turisti, obzirom na arheološka nalazišta svjetske prepoznatljivosti, pokazuju najveće zanimanje, ali oni uglavnom, opet za razliku od Izraela, nisu znatnije valorizirani u turističke svrhe s izuzetkom Muzeja Petre koji, s izlošcima nabatejske civilizacije, predstavlja svjetsku atrakciju i jedan je od najvažnijih atraktivnosti cjelokupne jordanske turističke ponude. Uz to i jak utjecaj tradicionalnog načina života u Jordanu onemogućava kvalitetan odabir muzejskih postavki, pogotovo umjetničkog i alternativnog sadržaja, koji su inače uobičajeni u muzejima Izraela.

4. OBLICI TURIZMA

Iako međunarodni turizam u Izraelu i Jordanu nije razvijen u skladu s njihovim turističkim potencijalom, obje države u turizmu vide priliku za gospodarski razvoj te se stoga sve više otvaraju prema međunarodnom turizmu zbog čega u tu oblast vrše i najveća financijska ulaganja. Dodatni motiv za daljnji razvoj međunarodnog turizma jesu značajna financijska sredstva koja obje države prihoduju od turizma i koja se iz godine u godinu povećavaju kao i visoka stopa zaposlenosti u tom gospodarskom sektoru.

Velik broj atraktivnosti pogoduje razvoju turizma u obje države, ali je turistički razvoj Izraela, a pogotovo Jordana, ipak rezultat valorizacije atraktivnih društvenih faktora.

4.1. Vjerski i kulturni turizam

U turističkom pogledu, Izrael se usmjerio na vjerski turizam koji je razvijen cijele godine. Taj dio svijeta najviše posjećuju turisti iz kršćanskih zemalja, Židovi iz raznih dijelova svijeta, ponajviše iz USA i Kanade te Rusije i zemalja Zapadne Europe, a tek u manjoj mjeri i turisti iz muslimanskih zemalja.

Od destinacija vjerskoga turizma najvažnije su destinacije Nazaret, Galilejsko jezero i Yardenit, koje posjećuju kršćani, potom Tiberija i Safed koje posjećuju hodočasnici židovske vjeroispovijesti, Jeruzalem kao sveti grad triju religija, Betlehem kao Isusovo rodno mjesto s crkvom podignutom na samom mjestu rođenja te Jerihon i Hebron.

U ukupnoj turističkoj ponudi Izraela važnu, premda sekundarnu, ulogu imaju muzeji, umjetničke galerije i vjerske te kulturne manifestacije koje se cijele godine organiziraju, pretežito u većim gradskim središtima.

Kulturni turizam je, pak, dominantan oblik turizma u Jordanu i zasniva se na bogatom kulturnom naslijeđu predstavljenom u očuvanim antičkim (starorimski) kulturno-povijesnim spomenicima, a posebno u antičkom arheološkom lokalitetu Petra koja je simbol jordanskoga turizma i znak raspoznavanja te države u svjetskom turizmu obzirom da je riječ o jedinstvenoj destinaciji u svjetskim razmjerima na kojoj se nalaze ostaci drevnoga grada podignutog u kamenu u pustinjskom okolišu.

Kultura života Jordana nema veće turističko značenje, premda se pojedini elementi tradicionalne kulture, koji su očuvani u suvremenom životu, iskorištavaju u turističke svrhe. Premda pojedine destinacije u Jordanu raspolažu i ustanovama, ponajprije muzejima, za koje turisti pokazuju zanimanje, one uglavnom nisu znatnije valorizirane u turističke svrhe, baš kao ni većina priredbi.

Za razliku od Izraela, u Jordanu je vjerski turizam razvijen u manjoj mjeri te uključuje međunarodne turiste kršćanske vjeroispovijesti koji uglavnom posjećuju lokalitet biblijske Betanije na rijeci Jordan s arheološkim iskopinama lokaliteta na kojem je, prema vjerovanju, Ivan Krstitelj krstio Isusa Krista, potom Goru Nebo koju posjećuju i kršćani i Židovi jer je na njoj, prema kršćanskim i židovskim svetim knjigama, sahranjen Mojsije.

4.2. Ostali oblici turizma

Atraktivni se prirodni faktori od kraja 20. st. sve više valoriziraju, osobito klima, more, jezera i rijeke te obala, flora i fauna. Međutim, oni po svojem značenju daleko zaostaju za atraktivnim društvenim faktorima tako da ostali oblici turizma u Izraelu i Jordanu još uvijek imaju sekundarnu ulogu u ukupnoj turističkoj ponudi bez obzira što pojedini oblici turizma, temeljeni na valorizaciji prirodnih faktora, često imaju značajan financijski učinak zahvaljujući većoj interakciji između turista i lokalne zajednice.

4.2.1. Kupališni i ronilački turizam

U novije se vrijeme vjerski turizam u Izraelu sve više dopunjuje kupališnim turizmom sezonalnih obilježja te je razvijen u ljetnim mjesecima, najvećim dijelom na obalama Sredozemnog mora, a u najnovije vrijeme i na obalama Crvenog mora.

Sredozemna klima u obalnom dijelu Izraela i temperature morske vode te ostala svojstva (prozirnost, salinitet, boja) pružaju mogućnost za razvoj kupališnoga turizma u toplom dijelu godine od lipnja do studenog, pa su u tom dijelu Izraela koncentrirane najvažnije kupališne destinacije, i to gradovi Akko, Haifa i Tel Aviv. Budući da je topli dio godine najugodniji za turistički boravak, ljetna je sezona najvažnija, što ima za posljedicu izraženu sezonalnost ovog oblika turizma Izraela.

Turistička ponuda Izraela i Jordana na Crvenom moru temelji se na valorizaciji klimatskih, hidrogeografskih i biogeografskih faktora. Klima, koja je obilježena velikim brojem sunčanih sati, rijetkom pojavom sparine i visokim temperaturama zraka, omogućuje boravak turista tijekom cijele godine, što uz čisto i prozirno te toplo more bogato mnogobrojnim morskim vrstama kao i koraljnim grebenima, tijekom cijele godine omogućuju razvoj kupališnog i ronilačkog turizma cijele godine.

Gradovi Eilat u Izraelu i Akab (Al-Aqabah) u Jordanu na obalama Crvenog mora izrazite su kupališne i ronilačke destinacije tijekom cijele godine te svoj turistički razvoj temelje na ovim oblicima turizma.

4.2.2. Zdravstveni i lječilišni turizam

Zahvaljujući kvalitetnim medicinskim uslugama po pristupačnim cijenama te izvrsno organiziranoj i naprednoj medicini, u Izraelu je tijekom cijele godine zastupljen i zdravstveni te lječilišni turizam, i to uglavnom u destinacijama na Mrtvom moru i Galilejskom jezeru. Tako je više od 30.000 međunarodnih pacijenata u 2010., većinom iz zemalja bivšeg Sovjetskog saveza, posjetilo Izrael u potrazi za medicinskim tretmanom u lječilištima na Mrtvom moru i Galilejskom jezeru.⁴¹

Istočna strana Mrtvog mora koji pripada Jordanu, također je kao prirodna atrakcija značajno odredište zdravstvenog te lječilišnog turizma (klimatoterapija, helioterapija i talasoterapija).

Noviji je trend razvoj selektivnih oblika turizma, kao što su ekoturizam, a zbog dinamičnog i izrazito atraktivnog reljefa u Jordanu i pustolovnog turizma.

S gledišta međunarodnoga turizma, u pogledu prihoda, svi navedeni oblici turizma, osim vjerskog i kulturnog, a u Izraelu dijelom i kupališnog turizma, još uvijek imaju marginalnu ulogu. Međutim, i Izrael i Jordan su u turističkom pogledu vrlo atraktivne zemlje koje bi se, uz evidentan kontinuirani porast broja međunarodnih turističkih dolazaka i stabilnu političku situaciju, u skorij budućnoj lako mogle naći među turistički najvažnijim zemljama na svijetu.

⁴¹ http://croatialink.com/wiki/Zdravstveni_turizam:_definicija,_povijest_i_podjela (05.07.2019.)

5. TURISTIČKA STATISTIKA

Sukladno podacima navedenim u prethodnom poglavlju o glavnim oblicima turizma Izraela i Jordana, nastavno turistički statistički podaci pokazuju da je Izrael dominantno odredište vjerskog i kulturnog turizma, a da ostali oblici turizma još uvijek imaju marginalnu ulogu s izuzetkom kupališnog turizma koji se sve brže razvija, a da je Jordan dominantno odredište kulturnog turizma u kojem sve veću ulogu, zahvaljujući atraktivnoj prirodnoj turističkoj osnovi, imaju i ostali oblici turizma.

5.1. Turistička statistika Izraela

Prema podacima OECD iLibrary (internetska knjižnica Organizacije za ekonomsku suradnju i razvoj koja sadrži knjige, članke i statističke podatke te predstavlja pristup analizi i podacima OECD-a) za 2018., prikazanim u publikaciji OECD Tourism Trends and Policies 2018., turistička industrija u Izraelu zapošljava oko 230.000 osoba, što je oko 6% radne snage Izraela, a ukupan prihod od turizma u rekordnoj 2018., iznosio je 6,4 milijardi dolara, ili s udjelom od 2,8 % u ukupnom BDP-u Izraela.

Procjenjuje se da prihodi od međunarodnog turizma čine 15% izvoza usluga i 5% ukupnog izvoza u 2016.⁴²

Ukupan broj turista u Izraelu 2018., iznosio je 4.120.900,⁴³ što je povećanje od 14% u odnosu na prethodnu godinu kada je evidentirano 3.612.200 posjetitelja i općenito povećanje u odnosu na sve turističke godine promatrano od 2009., što se uočava u tablici 20., o ukupnom broju turističkih dolazaka u razdoblju od 2009. do 2018. godine.

⁴² <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/tour-2018-en.pdf?expires=1560623248&id=id&accname=guest&checksum=C4E36F98CE94F0E66793485701C53FBD#page=202&zoom=100,0,210> (06.06.2019.)

⁴³ https://www.cbs.gov.il/he/publications/doclib/2019/18.shnatontourismandaccomodationservices/st18_05.pdf (04.09.2019.)

Tablica 20. Turistički dolasci u Izrael u razdoblju od 2009. do 2018. (u tisućama)

Godina	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.
Ukupno dolazaka u tisućama	2.321,4	2.803,1	2.820,2	2.885,8	2.961,7	2.926,4	2.799,4	2.900,0	3.612,2	4.120,9
Postotak promjene u odnosu na prethodnu godinu		+20,7%	+0,06%	+0,2%	+0,2%	-0,1%	-0,5%	+0,3%	+24,5%	+14%

Izvor:

https://www.cbs.gov.il/he/publications/doclib/2019/18.shnatontourismandaccomodationservices/st18_05.pdf (04.09.2019.)

https://old.cbs.gov.il/webpub/pub/text_page_eng.html?publ=59&CYear=2016&CMonth=1 (04.09.2019.)

Prema podacima istog izvora turisti koji su se ponovno vratili u Izrael činili su 40% ukupnog broja turista. U 2018., 61% svih turista bili su kršćani, 22% židovi, 12,1% neopredijeljeni i 1,8% muslimani.⁴⁴

Iz tablice 21., vidljivo je da se u razdoblju od 2016., do 2018., najveći broj međunarodnih turističkih dolazaka registrira iz najvažnijih emitivnih turističkih područja na svijetu, Europe s udjelom od 56 % tijekom sve tri promatrane godine i Angloamerike s udjelom od 25 % tijekom istog promatranog razdoblja.

Promatrano po zemljama iz kojih turisti dolaze, opaža se dominacija posjetitelja iz USA za koje se kontinuirano registrira oko 21 % turističkih dolazaka ili 898.100 posjetitelja u 2018., a slijede turisti iz Francuske iz koje se također kontinuirano registrira oko 8 % turističkih dolazaka ili 346.000 posjetitelja u 2018., dok na Rusiju otpada 8 %, ili 316.300 posjetitelja u 2018., i Njemačku 6 % turističkih dolazaka, ili 262.600 posjetitelja u 2018.

Znatan broj turista dolazi i iz Velike Britanije (218.000 posjetitelja u 2018.), Italije (150.600 posjetitelja u 2018.), Poljske (151.800 posjetitelja u 2018.), Ukrajine (137.400 posjetitelja u 2018.), Rumunjske (106.900 posjetitelja u 2018.) i Kine (104.700 posjetitelja u 2018.)

⁴⁴ <https://www.jewishvirtuallibrary.org/tourism-in-israel> (06.06.2019.)

Tablica 21. Turistički dolasci u Izrael po glavnim emitivnim državama u razdoblju od 2016. do 2018.

KONTINENT	2018.	2017.	2016.
DRŽAVA			
Azija	461.600	438.300	331.200
Indonezija	35.300	36.200	22.800
Indija	70.500	58.200	44.600
Filipini	28.600	22.200	14.200
Turska	38.300	40.500	34.000
Japan	19.600	17.100	11.900
Kina	104.700	113.400	79.300
Južna Koreja	45.100	39.700	27.800
Afrika	76.800	70.900	64.400
Južnoafrička Republika	27.400	25.800	20.800
Nigerija	10.000	9.000	8.400
Europa	2.336.700	2.022.900	1.629.200
Ukraina	137.400	146.300	131.900
Italija	150.600	107.800	82.200
Njemačka	262.600	218.100	164.100
Velika Britanija	218.000	198.500	181.300
Španjolska	77.700	62.400	44.500
Poljska	151.800	97.300	51.600
Francuska	346.000	308.600	287.500
Rumunjska	106.900	78.900	48.800
Rusija	316.300	331.500	266.000
Sjeverna Amerika	1.026.600	887.700	733.600
USA	898.100	778.800	648.300
Kanada	91.900	80.500	64.500
Meksiko	36.600	28.400	20.700
Južna Amerika	142.300	122.600	86.400
Brazil	62.700	55.000	34.100
Argentina	34.800	31.400	25.400
Australija i Oceanija	50.900	46.300	34.000
Australija	43.100	39.900	29.400
Ukupno međ. turista	4.120.900	3.612.200	2.900.000

Izvor:

https://www.cbs.gov.il/he/publications/doclib/2019/18.shnatontourismandaccomodationservices/st18_05.pdf (04.09.2019.)

Prema podacima izraelskog Zavoda za statistiku (CBS)⁴⁵ koji su objavljeni u Godišnjem pregledu izraelskog turizma za 2018.,⁴⁶ proizlazi da sezonalnost nije problem u izraelskom turizmu, jer su međunarodni turistički dolasci vrlo ravnomjerno raspoređeni tijekom godine. Najveći se broj dolazaka bilježi od ožujka do svibnja mjeseca te u listopadu i studenom, dok se u veljači opaža najmanji broj dolazaka. Iz iz tablice 23., koja se nastavno prikazuje, o broju turističkih dolazaka po mjesecima u turističkoj 2017., vidljivo je da su turistički dolasci vrlo ravnomjerno raspoređeni i tijekom 2017., godine.

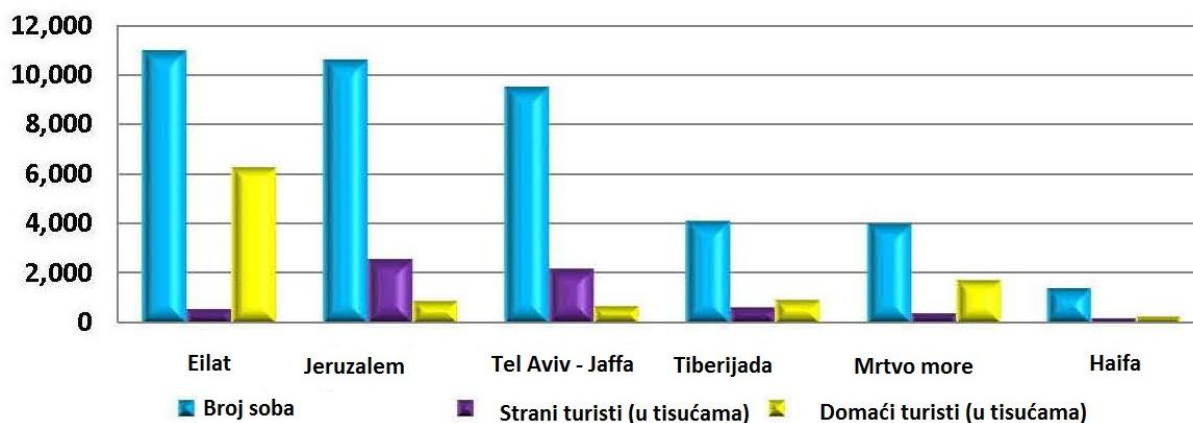
Prema podacima Ministarstva turizma Izraela, koji su vidljivi na slici 26., tijekom 2017., u Izraelu je bilo dostupno 374 hotela (uključujući i sezonski zatvorene hotele) s 50.607 soba. Od toga je 46.882 soba bilo u hotelima koji su otvoreni tijekom cijele godine, što je za 1% manje u odnosu na 2014. godinu. U Eilatu je bilo dostupno 11.000 soba, u Jeruzalemu 9.900

⁴⁵ <https://info.goisrael.com/en/tourism-review-2018> (06.09.2019.)

⁴⁶ https://motwebmediastg01.blob.core.windows.net/nop-attachment/9153_2018%20Summary.pdf (06.09.2019.)

soba, u Tel Avivu – Jaffa 7.400 soba, u Tiberiasu 4.100 soba i 4.000 soba u području Mrtvog mora. Tijekom 2017., zabilježeno je 21,6 milijuna noćenja, što je 1% manje u odnosu na 2016. godinu. 8,2 milijuna noćenja ostvarili su strani turisti što je 38% svih noćenja i 10% manje u odnosu na 2016., dok su domaći turisti ostvarili 13,4 milijuna noćenja što je povećanje od 4% u odnosu na 2016. godinu.⁴⁷

Slika 26. Hoteli, sobe, noćenja i zauzetost po destinacijama u 2017. godini.

Izvor: Ministarstvo turizma Izraela: Inbound Tourism Survey Annual Report 2017., izdanje svibanj 2018.:

<https://info.goisrael.com/en/tourism-to-israel-2017-statistical-report> (08.06.2019.)

U 2017., od ostvarenih 8,2 milijuna noćenja stranih turista 2,5 milijuna noćenja ili 31% svih turističkih noćenja zabilježeno je u Jeruzalemu, što je 14% manje u odnosu na 2014. godinu, u Tel Avivu - Jaffi zabilježeno je 2,2 milijuna noćenja ili 27% svih turističkih noćenja, što je 1% više u odnosu na 2014. godinu, u Eilatu je zabilježeno 576 tisuća noćenja ili 7% svih turističkih noćenja što je smanjenje od čak 92%, u Tiberiasu je zabilježeno 645 tisuća noćenja, što je smanjenje od 81%, u hotelima na Mrtvom moru zabilježeno je 408 tisuća noćenja, što je smanjenje od 99%, u Netanyi je zabilježeno 318 tisuća noćenja, ili smanjenje od 17%, dok je i 430 tisuća noćenja zabilježeno u Kibbutzimovim pansionima, što je 9% manje u odnosu na 2014. godinu.

Zauzetost soba blago se smanjila tijekom 2017., u odnosu na prethodnu godinu i iznosila je 61,4%. Najveća popunjenost je zabilježena u Mrtvom moru (70,5%), 2,5% niže nego u 2016.

⁴⁷ Ministarstvo turizma Izraela: <https://info.goisrael.com/en/tourism-to-israel-2017-statistical-report> (07.06.2019.)

Sljedeći je bio Bat Yam (70,4%), što je za 5,5% više u odnosu na 2016., Eilat (69%) kao i 2016., Haifa (59,3%), što je povećanje od 2% u odnosu na 2016., Be'er Sheva (56%), 6% više u odnosu na 2016. i Zapadni Jeruzalem (55,5%), što je smanjenje od 6%.

Prema daljnjim podacima Ministarstva turizma Izraela, 17% turista je došlo u svrhu odmora, 24,6% radi obilaska i razgledavanja, 18,7% radi hodočašća, 25% turista u svrhu posjeta prijateljima ili rođacima, 9,4% u svrhu poslovanja, 1% radi konferencija, 2% u svrhu studiranja i istraživanja te 1% u medicinske svrhe, dok su ostali naveli "drugo" kao razlog njihovog posjeta Izraelu.

Ukupno 24,4% turista stiglo je u sklopu organiziranog turističkog paketa, dok je 66,2% njih došlo samostalno, a 9,4% samostalno kupnjom turističkog paketa aranžmana. 55,6% turista je prvi put posjetilo Izrael, dok ih je 44,4% prije bilo u Izraelu i smatraju se "turistima koji se vraćaju". 58,6% turista boravilo je u hotelima ili turističkim naseljima, 23,5% odsjelo je kod rodbine i prijatelja, 4,9% u hostelima, 0,9% u kršćanskim domovima, 9,5% u iznajmljenim stanovima / sobama, a ostalih 2,6% u drugim vrstama smještaja. Što se tiče korištene razine smještaja prilikom posjete Izraelu, 14,1% turista je izjavilo da je boravilo u vrhunskom smještaju, 81,4% da je boravilo u srednjoj razini smještaja, 3,3% u niskoj razini, a 1,1% je izjavilo "drugo" na pitanje o tome. Prosječno trajanje boravka svih turista bilo je 10,2 noći.⁴⁸

Najposjećenije turističke destinacije su Jerusalem, Tel Aviv – Jaffa, Mrtvo more, Tiberijum, Galilejsko jezero, Betlehem, Nazaret i Haifa, što je u postocima broja turističkih dolazaka prikazano u tablici 22. Navedeno pokazuje da se Izrael pozicionira prvenstveno kao destinacija vjerskog turizma, a onda i kupališnog turizma kao i da se ova dva turistička segmenta međusobno nadopunjuju. Na to posebno ukazuje podatak o relativno malom postotku posjećenosti Crvenog mora i grada Eilata kao izrazito kupališnoj destinaciji. Na to također upućuju i podaci da je Jeruzalem posjetilo 95% posjetitelja, Mrtvo more 94,5%, Betlehem 93,9%, Tel-Aviv Jaffa 15,5%, a Eilat i Crveno more 13,2% posjetitelja, od kojih je Zid plača posjetilo 90,3% posjetitelja, Crkvu sv. Grobnice 87,9%, ostala vjerska mjesta 11,8%, Židovsku četvrt 9,7% i Maslinsku goru 9% posjetitelja.⁴⁹

⁴⁸ ibidem, str. 5.

⁴⁹ ibidem, str. 14.

Tablica 22. Posjete po turističkim destinacijama u 2016. i 2017. godini

Lokacija	Postotak posjećenosti		Prosječni boravak - najmanje jedan dan		Prosječni boravak u danima	
	2016	2017	2016	2017	2016	2017
Jeruzalem	77%	74%	51%	45,3%	5,1	5,2
Tel Aviv – Jaffa	67%	65,3%	40%	41,5%	4,6	5,1
Mrtvo more	51%	45,7%	9%	8,4%	2,1	2,2
Tiberijada i Galilejsko more	36%	30,6%	22%	16,3%	2,5	2,5
Betelehem	33%	28,2%	11%	5,4%	3	3,4
Nazaret	30%	25,2%	7%	4,9%	2,7	2,7
Haifa	27%	23,6%	2%	6,2%	4,9	6,6
Jerihon	20%	16,9%	1%	0,7%	1,8	2,2
Eilat i Crveno more	9%	17,3%	9%	14,9%	3,7	4,8
Pustinja Negev	8%	7,4%	4%	3,5%	3,5	4,3

Izvor: Ministarstvo turizma Izraela: Inbound Tourism Survey Annual Report 2017., izdanje svibanj 2018.,

<https://info.goisrael.com/en/tourism-to-israel-2017-statistical-report> (08.06.2019.)

Relativno male oscilacije u broju turističkih dolazaka po mjesecima tijekom 2017., prikazane u tablici 23. (Ministarstvo turizma Izraela: Inbound Tourism Survey Annual Report 2017., izdanje svibanj 2018.), upućuju na komplementarnost dva najvažnija turistička segmenta Izraela, vjerskog i kupališnog turizma, obzirom da je broj turističkih dolazaka tijekom glavne kupališne sezone i vrhunca te sezone u listopadu neznatno veći u odnosu na ostale mjesece.

Tablica 23. Broj turističkih dolazaka po mjesecima u 2017. godini.

Mjesec	Turisti	
Siječanj	251.100	7%
Veljača	225.600	6,2%
Ožujak	298.000	8,2%
Travanj	319.800	8,8%
Svibanj	350.900	9,7%
Lipanj	301.800	8,4%
Srpanj	279.500	7,7%
Kolovoz	282.700	7,8%
Rujan	260.000	7,2%
Listopad	378.500	10,5%
Studeni	409.500	11,3%
Prosinac	255.800	7,1%
Ukupno 2017.	3.614.100	100%

Izvor: <https://info.goisrael.com/en/tourism-to-israel-2017-statistical-report> (08.06.2019.)

Kao kuriozitet Ministarstvo turizma ističe da je tijekom 2018., rekordan broj od 54.799 turista posjetilo Izrael iz muslimanskih zemalja koje nemaju formalne odnose s Izraelom, a s građanima Egipta i Jordana (jedine arapske zemlje s kojima Izrael ima pune diplomatske veze) ukupno 72.109, što je porast od 15 % u odnosu na prethodnu godinu i to iz Tunisa, Alžira, Maroka, Katara, Malezije, Indonezije, Ujedinjenih Arapskih Emirata, Omana, Kuvajta i Saudijske Arabije. Pri tome se ističe da je 37.555 turista iz Indonezije posjetilo je Izrael, što je povećanje od 5 % u odnosu na 2017., te gotovo 14.000 turista iz Malezije što je 4.000 više nego 2017. godine. Bilježi se i da stanovnici arapskih zemalja Izrael posjećuju u znatno manjem broju, pa tako da je Izrael posjetilo 2.108 Marokanaca, 949 Tunižana, 81 Katarac, 56 Omanaca, 36 Alžiraca, 34 Kuvajćana, 25 Emiraćana i 6 Saudijska.⁵⁰

5.2. Turistička statistika Jordana

Prema statističkim podacima Ministarstva turizma i starina Jordana (MoTA) prikazanih u statističkom godišnjaku za 2018., (Tourism Statistical Newsletter 2018.),⁵¹ koji uključuje najznačajnije pokazatelje za sektor turizma kao što je broj turističkih objekata, broj zaposlenih, broj noćenja turista, prihodi, broj posjetitelja po turističkim destinacijama, Jordan je u turističkoj 2018., od turizma prihodovao preko 5,549 milijardi dolara, što je povećanje od preko 8 % u odnosu na 2017., kada je od turizma prihodovano 4,6 milijardi dolara. Prihod je u 2018., premašio i rekordnu 2014., kada je od turizma prihodovano 5,518 milijardi dolara. U istom razdoblju ostvario je 4.922.169 međunarodnih dolazaka, što je u odnosu na turističku 2017., povećanje broja dolazaka od 8% obzirom da je tijekom 2017., ostvareno 4.565.158 međunarodnih dolazaka.

Međutim, ovi podaci samo pokazuju da se Jordan unatoč rekordnom prihodu od turizma u 2018., tek postupno oporavlja u ovom sektoru koji je zapao u krizu 2010., uoči tzv. arapskog proljeća, obzirom da je Jordan te godine ostvario čak 8.247.136 međunarodnih dolazaka.

Od ukupnog broja dolazaka u 2018., na turiste iz Afrike otpada 21.646 dolazaka ili 4,7 % više u odnosu na 2017. godinu (20.672) , Amerike (obje) 221.592 dolazaka ili 2,6 % više u odnosu na 2017. godinu (216.044), Azije 274.601 dolazaka ili 16,9 % više u odnosu na 2017. godinu (234.815), Europe 530.864 dolazaka ili 4,0 % više u odnosu na 2017. godinu (510.407),

⁵⁰ <https://www.timesofisrael.com/2018-saw-record-number-of-tourists-visit-israel-from-muslim-countries/> (04.06.2019.)

⁵¹ http://www.mota.gov.jo/Contents/statistics_2018.aspx (05.06.2019.)

Arapskih zemalja 2.313.920 dolazaka ili 8,4 % manje u odnosu na 2017., (2.524.822), te samog Jordana 1.415.907 dolazaka ili 8,7 % više u odnosu na 2017., (1.302.514), iz čega je razvidno da na međunarodne dolaske otpada 70,00 %, od čega 48 % na Arapske zemlje.

Gledajući turističke dolaske tijekom 2017., i 2018., u odnosu na turističku destinaciju, prikazane u tablici broj 24., vidljivo je da najveći broj turističkih dolazaka ostvaruju valorizirani atraktivni društveni faktori, pa je tako u Petri evidentirano 828.952 posjetitelja od čega čak 697.670 stranih, potom u gori Nebo 480.565 posjetitelja, od čega čak 440.610 stranih, u Jarashu 333.658 posjetitelja, od čega 242.456 stranih posjetitelja, s time što se u 2018., bilježi porast dolazaka u tim destinacijama u odnosu na 2017., za preko 30%.

Tablica 24. Broj turističkih dolazaka prema turističkoj destinaciji u 2017. i 2018. godini

Lokacija	Postotak promjene 2017/2018			2018.			2017.		
	Ukupno	Domaći	Strani	Ukupno	Domaći	Strani	Ukupno	Domaći	Strani
Petra	33,6%	18,8%	36,8%	828.952	131.282	697.670	620.367	110.532	509.835
Jerash	30,9%	2,2%	46,4%	333.658	91.202	242.456	254.818	89.259	165.559
Um Qais	-0,7%	-17,0%	56,9%	146.656	113.070	33.586	157.633	136.221.	21.412
Gora Nebo	151,6%	478,6%	133,6%	480.565	35.955	444.610	191.036	737	19.299
Ajlun	24,2%	12,8%	52,6%	250.517	162.053	88.464	201.634	143.645	57.989
Madaba	43,0%	130,4%	42,4%	316.033	3.449	312.584	220.967	1.497	219.470
WAdi Rum	37,1%	-15,5%	51,8%	243.447	32.753	210.694	177.569	38.740	138.829
Karak	71,7%	-26,2%	94,3%	27.950	2.250	25.700	16.275	3.050	13.225
Maghtas	36,9%	-4,4%	41,8%	143.011	10.500	132.511	104.435	10.981	93.454
um alrsas	66,5%	-47,5%	82,1%	18.666	711	17.955	11.212	1.354	9.858
Pella	40,0%	-30,5%	107,9%	3.963	965	2.998	2.831	1.389	1.442
Pustinjski dvorac	72,7%	-100%	75,0%	19.950	0	19.950	11.550	150	11.400
Um Aljmal	66,6%	114,8	36,0%	2.878	1.441	1.437	1.728	671	1.057
Shobak	124,6%	28,8%	147,8%	32.864	3.676	29.188	14.634	2.855	11.779
Mkawer	16,4%	-16,7%	18,3%	6.192	240	5.952	5.318	288	5.030
Muzej folklor	24,4%	19,6%	39,9%	268.050	196.850	71.200	215.550	164.650	50.900
Muzej Jordana	31,4%	21,3%	37,2%	265.455	89.005	176.450	202.000	73.350	128.650
Madaba muzej	13,1%	-1,3%	20,3%	12.950	3.750	9.200	11.450	3.800	7.650
Muzej soli	25,9%	7,1%	92,6%	2.004	1.330	674	1.592	1.242	350
Ma'in vodopad	-4,0%	-9,8%	27,7%	126.099	100.205	25.894	131.402	111.126	20.276

Izvor: Jordan Ministry of tourism&antiquities,

https://www.mota.gov.jo/Contents/statistics_2018.aspx, (08.06.2019.)

Važno je naglasiti kako međunarodni turisti posjećuju Jordan tijekom cijele godine, pa stoga sezonalnost nije neki problem jordanog turizma kako se to uočava iz tablice 25.

Tablica 25. Broj turističkih dolazaka po mjesecima u 2017. i 2018. godini.

Mjesec	Promjena u %	2018.	2017.
Siječanj	10,3%	407.726	369.764
Vejača	2,5%	293.928	286.645
Ožujak	28,7%	433.640	336.827
Prvi kvartal	14,3%	1.135.294	993.236
Travanj	-3,0%	457.870	471.942
Svibanj	-2,3%	356.930	365.159
Lipanj	17,5%	359.946	306.215
Drugi kvartal	2,7%	1.174.746	1.143.315
Srpanj	15,0%	484.282	420.981
Kolovoz	16,5%	638.812	548.519
Rujan	-13,3%	407.172	469.419
Treći kvartal	6,3%	1.530.266	1.438.919
Listopad	9,7%	372.889	340.021
Studeni	11,4%	368.302	330.561
Prosinac	6,8%	340.672	319.105
Četvrti kvartal	9,3%	1.081.864	989.687
Ukupno	7,8%	4.922.169	4.565.158

Izvor : http://www.mota.gov.jo/Contents/statistics_2018.aspx (05.09.2019.)

Naime, u tablici 25., vidljivo je da su međunarodni turistički dolasci vrlo ravnomjerno raspoređeni tijekom godine. Najveći se broj dolazaka (za 10 % više od prosjeka) bilježi u kolovozu i nešto manje u srpnju, dok se jedino u veljači opaža znatnije smanjenje broja dolazaka (za oko 20 % manje od prosjeka). Ukupan broj međunarodnih turističkih dolazaka ravnomjerno je raspoređen i kada se taj broj promatra kvartalno tijekom godine jer razlike po pojedinim kvartalima nisu velike. Tako je u drugom i trećem kvartalu broj međunarodnih turističkih dolazaka 23 %, u odnosu na ukupan broj dolazaka tijekom godine, u prvom kvartalu je taj broj gotovo 22%, dok se u trećem kvartalu (srpanj, kolovoz i rujana) bilježi nešto znatnije povećanje broja međunarodnih turističkih dolazaka (31%). Takva se raspodjela pozitivno odražava na infrastrukturu kao i na stanovništvo zaposleno u turizmu.

ZAKLJUČAK

Nakon prikaza najatraktivnijih prirodnih i društvenih faktora te dominantnih oblika turističke ponude kao i najvažnijih turističkih destinacija Izraela i Jordana u kojima turizam kao jedan od najvažnijih izvora prihoda ima posebnu ulogu u nacionalnom gospodarstvu, možemo zaključiti da brojni atraktivni društveni faktori imaju presudnu ulogu u turističkom razvoju Izraela i Jordana i tradicionalno su dobro valorizirani.

Najveće značenje imaju vjerski obredi i hodočašća, zbog čega je vjerski turizam, koji ima međunarodni karakter, najvažniji oblik turističke ponude Izraela, a dijelom i Jordana. Brojni kulturno-povijesni spomenici međunarodnog značenja iz antičkog i srednjovjekovnog razdoblja u obje države, također su jedan su od ključnih segmenata turističke ponude. Razne manifestacije i brojne kulturne ustanove, od kojih su za turizam Izraela najvažniji muzeji po kojima je prepoznatljiv širom svijeta, također imaju veliko značenje u ukupnoj turističkoj ponudi, osobito Izraela, te se sve intenzivnije valoriziraju i za potrebe međunarodnoga turizma.

Od prirodnih faktora klima je najvažniji atraktivni faktor u obje države. Sredozemna klima u primorju Sredozemnoga mora Izraela, koja je obilježena suhim i vrućim ljetnim mjesecima s velikim brojem sunčanih sati i atraktivna obala, pružaju mogućnosti za razvoj kupališnoga turizma u toplom dijelu godine, pa je u tom dijelu Izraela koncentrirana glavna destinacija. Klima na Crvenom moru, koja je obilježena velikim brojem sunčanih sati, rijetkom pojavom sparine i visokim temperaturama zraka, pruža mogućnost za boravak turista tijekom cijele godine, pa se klimatski faktori u tom dijelu Izraela i Jordana u kombinaciji s biogeografskim atrakcijama Crvenog mora, u posljednje vrijeme intenzivno iskorištavaju za razvoj kupališnoga i ronilačkog turizma. Radi razvoja tih oblika turizma vrše se intenzivna ulaganja u gradnju smještajnih objekata, infrastrukturu i turističku propagandu u gradovima Eilat, u izraelskom dijelu Crvenog mora te Akabu (Al-Aqabah) u jordanskom dijelu Crvenog mora koji se sve više pozicioniraju kao kupališne i ronilačke destinacije međunarodnog značenja.

Ostali prirodni faktori još uvijek imaju marginalnu ulogu u suvremenom turizmu ovih država i nisu turistički valorizirani u skladu s potencijalima te za sada imaju vrlo malo značenje za međunarodni turizam, jer ih uglavnom posjećuju domaći turisti. Međutim, i Izrael i Jordan prepoznali su potencijal i važnost prirodnih atraktivnih faktora za razvoj turizma, pa su

hidrogeografski faktori u Izraelu i manjim dijelom u Jordanu te biogeografski faktori u obje države, a posebno zaštićena priroda, u fazi kontinuirane i naglašene turističke valorizacije te predstavljaju velik potencijal za jači turistički razvoj u budućnosti.

Dodatno tome doprinose postojeća turistička i cestovna infrastruktura u koju se kontinuirano ulažu ogromna financijska sredstva te razumno otvorena ekonomija u obje države kao i međunarodna izloženost.

Obje države prepoznale su značaj turizma u ukupnom gospodarstvu te sustavno potiču turistički razvoj kroz ulaganja u gradnju smještajnih objekata, infrastrukturu, turističku propagandu, obrazovanje kadrova i proširivanje turističke ponude. Posebno su značajna ulaganja u hotelski sektor te zračni promet koji ima najveću važnost u turizmu obje države obzirom na njihovu udaljenost od glavnih emitivnih područja te s obzirom da su cestovne veze u Jordanu još uvijek slabije razvijene.

Statistički podaci pokazuju da se broj posjetitelja Izraela i Jordana povećava iz godine u godinu te da obje države posjećuju gosti sa gotovo svih kontinenata, s time da najviše turista dolazi iz glavnih emitivnih područja Europe i Angloamerike, a u posljednje vrijeme i iz Kine, Japana te Australije što je izravna posljedica znatnih financijskih ulaganja u sektor zrakoplovnoga prometa.

Usprkos znatnim turističkim potencijalima, glavni ograničavajući činitelj jačeg turističkog razvoja Izraela i Jordana jesu politički sukobi u regiji i nedostatak duljih intervala mira koji bi omogućili stabilnu ekonomsku aktivnost tako da obje države mogu ostvariti svoj puni turistički potencijal. Stoga su za Izrael i Jordan karakteristične velike oscilacije u turističkom prometu, ovisno o političkim i sigurnosnim prilikama u regiji.

Kada se analizira sveukupno stanje turizma u Izraelu i Jordanu, tada uočavamo da je turizam u tim državama razvijen zahvaljujući, prije svega, društvenoj atrakcijskoj osnovi, ali i da razvijenost turizma nije ni približna mogućnostima kojima obje države raspolažu.

LITERATURA:

a) knjige :

1. Bilen, M., Bučar, K., 2001: *Osnove turističke geografije*, II izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Mikrorad d.o.o. i Ekonomski fakultet Zagreb
2. Curić, Z., Glamuzina, N., Opačić, V.T., 2013: *Geografija Turizma, Regionalni pregled*, Naklada Ljevak, Zagreb
3. Vojnović, N., 2017: *Prirodna osnova i turizam*, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
4. Kušen, E., 2002: *Turistička atrakcijska osnova*, Znanstvena edicija Instituta za turizam, Zagreb
5. Podboj, S., 2008: *Pustinjska ruža, putopis iz Jordana*, Naklada Jurčić d.o.o., Zagreb
6. Rostuhar, D., 2009 : *Samo nek se kreće*, Klub za ekspedicionizam i kulturu, Zagreb
7. Vukonić, B., Čavlek, N., 2001: *Rječnik turizma*, Masmedia, Zagreb
8. Tomašević, D., 2017: *Sveta Zemlja*, Glas Koncila, Zagreb

b) internetske stranice:

1. <https://www.jewishvirtuallibrary.org/latest-population-statistics-for-israel> (02.06.2019.)
2. <https://info.goisrael.com/en/visitors-tourists-arrivals-2018> (02.06.2019.)
3. <https://www.timesofisrael.com/record-2-1-million-tourists-visit-israel-in-first-half-of-2018-ministry/> (02.06.2019.)
4. <https://en.climate-data.org/asia/israel-49/> (02.06.2019.)
5. <https://en.climate-data.org/asia/jordan-147/> (02.06.2019.)
6. <https://hr.maps-jordan.com/> (10.06.2019.)
7. <https://www.aipac.org/learn/resources/maps/relief-map> (03.06.2019.)
8. <http://www.visitjordan.com/> (16.06.2019.)
9. Izvor: <https://www.israeladvantagetours.com/the-sea-of-galilee-2/> (02.09.2019.)
10. http://www.sviva.gov.il/English/env_topics/MajorBodiesOfWater/Pages/MediterraneanSea.aspx (04.06.2019.)
11. <https://www.worldatlas.com/as/jo/aq/where-is-aqaba.html> (16.06.2019.)
12. <http://documents.protectedplanet.net/ISR.html> (04.06.2019.)
13. <https://www.lonelyplanet.com/israel/caesarea/attractions/caesarea-national-park/a/point-sig/1444698/361050> (05.06.2019.)

14. <https://shalomisrael.com/ein-gedi-national-park/> (05.06.2019.)
15. <https://www.pogodak.rs/putovanja/masada/> (05.06.2019.)
16. <https://www.tuchmanisraelguide.com/mount-carmel.html> (05.06.2019.)
17. <https://www.tuchmanisraelguide.com/gan-hashlosa-national-park.html> (02.09.2019)
18. <https://www.israel21c.org/history-comes-alive-at-beit-shean/> (05.06.2019.)
19. <https://euractiv.jutarnji.hr/PiD/globalnapolitika/71-cinjenica-o-izraelu-koje-mozda-niste-znali/8863712/> (03.06.2019.)
20. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=43162> (06.06.2019.)
21. <https://hr.deborahnormansoprano.com/puteshestviya/96818-izrail-tveriya-opisanie-istoriya-dostoprimechatelnosti-i-otzyvy-turistov.html> (06.06.2019.)
22. <http://tanjabenhaimmarcetic.com/hr/ceasarea-izrael/> (06.06.2019.)
23. <https://www.wish.hr/jeruzalem/> (06.06.2019.)
24. <https://www.jpost.com/Israel-News/Masada-officials-get-package-35-years-in-the-making-three-years-late-581818> (06.06.2019.)
25. <https://biblewalks.com/sites/TelBeerSheba.html> (06.06.2019.)
26. <https://www.touristisrael.com/cities-regions-of-israel/> , (04.07.2019.)
27. <https://touristjordan.com/festivals-in-jordan/> , (05.07.2019)
28. http://croatialink.com/wiki/Zdravstveni_turizam:_definicija,_povijest_i_podjela, (05.07.2019.)
29. https://www.cbs.gov.il/he/publications/doclib/2017/23.%20shnatontourismandhotels/st23_05.pdf (07.06.2019.)
30. <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/tour-2018-en.pdf?expires=1560623248&id=id&accname=guest&checksum=C4E36F98CE94F0E66793485701C53FBD#page=202&zoom=100,0,210> (06.06.2019.)
31. <https://www.jewishvirtuallibrary.org/tourism-in-israel>
32. <https://info.goisrael.com/en/tourism-to-israel-2017-statistical-report> (08.06.2019.)
33. <https://www.timesofisrael.com/2018-saw-record-number-of-tourists-visit-israel-from-muslim-countries/> (04.06.2019.)
34. https://www.mota.gov.jo/Contents/statistics_2018.aspx, (08.06.2019.)
35. <https://www.glasistre.hr/pula/louvre-2018-zavrsio-s-novim-rekordom-premasio-deset-milijuna-posjetitelja-578121>, (15.08.2019.)

36. <https://theculturetrip.com/middle-east/israel/articles/the-top-7-must-see-museums-in-jerusalem/>, (15.08.2019.)
37. <https://www.timeout.com/israel/news/a-breaking-record-over-a-million-people-visited-the-tel-aviv-museum-of-art-last-year-011419/>, (15.08.2019.)
38. <https://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4405120,00.html>, (15.08.2019.)
39. <https://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4462171,00.html>, (02.09.2019.)
40. <https://www.gpsmycity.com/tours/jerusalem-museums-walking-tour-2813.html> (02.09.2019.)
41. <https://israel.travel/goisrael/hula-lake/> (02.09.2019.)
42. https://www.tripadvisor.com/LocationPhotoDirectLink-g8838582-d9748681-i171004156-Lake_Ram-Masada_Northern_District.html (02.09.2019.)
43. https://www.tripadvisor.com/Attraction_Review-g2561658-d6734214-Reviews-Yes_Planet-Rishon_Lezion_Central_District.html (024.09.2019.)
44. <https://exploreisrael.com/israel-attractions/montfort-lake> (02.09.2019.)
45. https://www.tripadvisor.com/LocationPhotoDirectLink-g321555-i75353835-Rosh_Hanikra_Northern_District.html (02.09.2019.)
46. <https://www.lonelyplanet.com/maps/middle-east/israel/> (02.09.2019.)
47. <https://www.climatestotravel.com/climate/israel> (03.09.2019)
48. <https://info.goisrael.com/en/tourism-review-2018> (06.09.2019.)
49. https://motwebmediastg01.blob.core.windows.net/nop-attachment/9153_2018%20Summary.pdf (06.09.2019.)

POPIS PRILOGA

Slike:

Slika 1. Geografski položaj Izraela i regije u Izraelu	6
Slika 2. Geografski položaj Jordana.....	7
Slika 3. Reljefna karta Izraela	19
Slika 4. Ušće rijeke Jordan.....	22
Slika 5. Kanjon Wadi na rijeci Mujib.....	22
Slika 6. Galilejsko jezero	23
Slika 7. Jezero Agam Montfort	24

Slika 8. Jezero Rosh Hanikra	25
Slika 9. Geografski položaj zaljeva Aqaba	27
Slika 10. Obala Mrtvog mora	28
Slika 11. Zaštićena područja Izraela – pregled površina i položaj.....	31
Slika 12. Nacionalni park Ein Gedi, slapovi na rijeci Ein Gedi.....	32
Slika 13. Nacionalni park Masada.....	32
Slika 14. Nacionalni park Gan HaShlosha	33
Slika 15. Rezervat biosfere Mujib.....	35
Slika 16. Most u rezervatu Al Azraq za promatranje ptica	36
Slika 17. Nazaret	39
Slika 18. Tiberija.....	40
Slika 19. Cezareja.....	41
Slika 20. Jeruzalem	43
Slika 21. Betlehem	44
Slika 22. Masada	46
Slika 23. Prikaz glavnog grada Jordana – Amman	47
Slika 24. Prikaz rimskih ruševina u Jerashu.....	49
Slika 25. Prikaz Petre	50
Slika 26. Hoteli, sobe, noćenja i zauzetost po destinacijama u 2017. godini.....	65

Tablice:

Tablica 1. Tel Aviv – prosječne temperature u °C po mjesecima.....	11
Tablica 2. Tel Aviv – prosječne količine padalina/kiše u mm po mjesecima	11
Tablica 3. Tel Aviv – prosječna osunčanost u satima po mjesecima	12
Tablica 4. Tel Aviv – temperature mora u °C po mjesecima.....	12
Tablica 5. Jeruzalem – prosječne temperature u °C po mjesecima.....	12
Tablica 6. Jeruzalem – prosječne količine padalina/kiše u mm po mjesecima	12
Tablica 7. Jeruzalem – prosječna osunčanost u satima po mjesecima	12
Tablica 8. Eilat – prosječne temperature u °C po mjesecima.....	13
Tablica 9. Eilat – Prosječne količine padalina/kiše u mm po mjesecima	13
Tablica 10. Eilat – prosječna osunčanost u satima po mjesecima.....	13
Tablica 11. Eilat – temperature mora u °C po mjesecima.....	13

Tablica 12. Amman – temperature u °C po mjesecima.....	15
Tablica 13. Amman – prosječne količine padalina/kiše u mm po mjesecima	15
Tablica 14. Aqaba –temperature u °C po mjesecima	15
Tablica 15. Aqaba – prosječne količine padalina/kiše u mm po mjesecima	16
Tablica 16. Madaba –temperature u °C po mjesecima.....	16
Tablica 17. Madaba – prosječne količine padalina/kiše u mm po mjesecima	16
Tablica 18. Karak –temperature u °C po mjesecima.....	17
Tablica 19. Karak – prosječne količine padalina/kiše u mm po mjesecima.....	17
Tablica 20. Turistički dolasci u Izrael u razdoblju od 2009. do 2018. (u tisućama)	63
Tablica 21. Turistički dolasci u Izrael po glavnim emitivnim državama u razdoblju od 2016. do 2018.....	64
Tablica 22. Posjete po turističkim destinacijama u 2016. i 2017. godini.....	67
Tablica 23. Broj turističkih dolazaka po mjesecima u 2017. godini.	67
Tablica 24. Broj turističkih dolazaka prema turističkoj destinaciji u 2017. i 2018. godini	69
Tablica 25. Broj turističkih dolazaka po mjesecima u 2017. i 2018. godini.	70

SAŽETAK

Atraktivni društveni i prirodni faktori najvažniji su za turistički razvoj neke države, pa tako i Izraela i Jordana pri čemu je ključno pitanje u kojoj su mjeri ti faktori prepoznati kao takvi, a onda i u kojoj su mjeri turistički valorizirani i iskorišteni. Brojnost i raznolikost društvenih i prirodnih faktora kao i valorizacija glavnih atrakcija kojima raspolaže neka država za turističke potrebe, osobito za potrebe međunarodnog turizma, pozitivno se odražava na cjelokupan turistički razvoj, a onda i gospodarstvo u cjelini obzirom da je turizam u brojnim državama jedna od najvažnijih gospodarskih djelatnosti.

U radu se na temelju analize najvažnijih prirodnih i društvenih faktora Izraela i Jordana pokušalo odrediti koji se od tih faktora za turizam Izraela i Jordana najviše iskorištavaju i u kojoj mjeri, kakav je njihov učinak u ukupnoj turističkoj ponudi te za koje prirodne i društvene faktore postoji realna mogućnost njihove veće valorizacije u budućnosti za potrebe turističkog razvoja.

Na prostoru današnjeg Izraela i Jordana razvile su se dvije velike monoteističke religije (judaizam i kršćanstvo), a zbog duge i burne prošlosti, na tim se prostorima mogu naći kulturno-povijesni spomenici koje su za sobom ostavili autohtoni narodi kao i oni koji su dolazili iz Europe, stari Grci i Rimljani, što sve privlači pozornost međunarodnih turista, pa je razumljivo da atraktivni društveni faktori tradicionalno imaju ključnu ulogu u turističkom razvoju Izraela i Jordana. Međutim i brojni atraktivni prirodni faktori sve više dobivaju na važnosti te u novije vrijeme služe kao osnova za razvoj selektivnih oblika turizma, primjerice kupališnog i ronilačkog turizma, pa se u njihovoj jačoj valorizaciji i kombiniranju s društvenim faktorima vidi budućnost turizma Izraela i Jordana.

Ključne riječi: Izrael, Jordan, geografski i prometno-geografski položaj, društvene i prirodne atrakcije, vjerski i kulturni turizam, valorizacija atraktivnosti.

SUMMARY

Attractive and natural factors are the most important for a development of tourism in one country, and so as in Israel and Jordan where the crucial question is at what extent those factors are recognized as such, and likewise at what extent they have been valorized and used. Abundance and variety of social and natural factors as well as valorization of main attractions which one country has for touristic requirements, especially requirements for international tourism, has a positive effect on the entire touristic development, consequently on overall economy considering that tourism is one of the main economy branches.

This study based on analysis of the most important natural and social factors of Israel and Jordan attempted to determine which factors have been used the most and to what extent, what their result is in tourist offer and for which natural and social factors there is a real possibility for their greater valorization for the purpose of touristic development in the future.

On the territory of today's Israel and Jordan two large monotheistic religions (Judaism and Christianity) originated, and as a consequence of a long and turbulent past, many cultural and historical monuments can be found in that region that were left by native population as well as by those who came from Europe, ancient Greeks and the Romans, everything what attracts attention of international tourists so it is evident that attractive social factors traditionally have a key role in touristic development of Israel and Jordan. Nevertheless, many attractive natural factors are getting bigger importance thus they recently serve as a foundation for development of selective forms of tourism, such as swimming and diving, so the future of tourism in Israel and Jordan is recognized in their stronger valorization and in combination with social factors.

Key words: Israel, Jordan, geographical and traffic-spatial position, social and natural attractions, religious and cultural tourism, valorization of attractions.